

Не пакідайце ж мовы нашай беларускай,
каб не ўмерлі! Францішак БАГУШЭВІЧ.

наша СЛОВА

№ 2 • КРАСАВІК • 1990. Бюлетэнь Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны. Цана 20 кап.

Мацей БУРАЧОК

...Мова нашая ёсць такая ж людская і панская, як і французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая. Чытаў я ці мала старых папераў па дзвесце, па трыста гадоў таму пісаных у нашай зямлі і пісаных вялікімі панамі, а нашай мовай чысцосенькай, як бы вот цяпер пісалася. Увiдзейшы гэта, я часта думаю: божа ж мой, божа! Што ж мы за такія бяздольныя?!

...Пабратымцы нашыя... маюць па-свойму пісанья і друкаваныя ксьёнжачкі і газеты, і набожныя, і смешныя, і слёзныя, і гісторыкі, і баечкі; і дзеткі іх чытаюць так, як і гавораць, а ў нас як бы захацеў цыдулку ці да бацькі лісток напісаць па-свойму, дык можа б і ў сваёй вёсцы людзі казалі, што «піша памужыцку», і як дурня абсмяялі б! А можа і сапраўды наша мова такая, што ёю нічога добрага сказаць, ні напісаць не можна? Ой, не! Наша мова для нас святая, бо яна нам ад Бога даная, як і другім добрым людцам, і гаворым жа мы ёю шмат і добрага, але так ужо мы самі пусцілі яе на здзек...

Ці ж ужо нам канечне толькі на чужой мове чытаць і пісаць можна? Яно добра, а нават і трэба знаць суседскую мову, але наперш трэба знаць сваю.

З «Прадмовы» да
«Дудкі Беларускай»

Пётра Сергіевіч. Партрэт Францішка Багушэвіча. 1946 г.

РОДНАЯ МОВА

З легендаў і казак былых пакаленняў,
З калосся цяжкага жытоў і пшаніц,
З сузор'яў і сонечных цёплых праменняў,
З грымучага ззяння бурлівых крыніц,
З птушынага шчэбету, шуму дубровы
І з гора, і з радасці, і з усяго
Таго, што лягло назаўсёды ў аснову
Святыні народа, бясмерця яго,—
Ты выткана, дзіўная родная мова.

Няма на зямлі таго шчасця і гора,
Якога б ты нам перадаць не магла.
Няма такіх нетраў, глыбокага мора
І гор, праз якія б ты не правяла
Мане на радзіму, туды, дзе сягоння

Стаіць акрываўлены вораг з пятлёй
Над спаленай хатай, над родным загонам,
Над будучыняй і над песняй маёй,—
Над тым, што было і што век будзе вольным.

Народ пранясе цябе, родная мова,
Святлом незгасальным у сэрцы сваім
Праз цемру і годы змаганняў суровых.
Калі ж ападзе і развеецца дым
І нівы васкросшыя закаласяцца,—
Ізноў пра шуміш ты вясновым дажджом,
Ізноў завініш ты у кожнай у хаце,
Цымбалам дасі іх сярэбраны гом
І вусны расквеціш усмешкай дзіцяці.

1943.

Наша мова для нас святая

Дваццаць шостага студзеня 1990 года адбылася гістарычная сесія Вярхоўнага Савета БССР: на ёй быў прыняты закон Беларускай Саветскай Сацыялістычнай Рэспублікі аб мовах у Беларускай ССР.

Тройчы за час гэтай сесіі было згадана імя слаўтага змагара за родную мову, адраджэнца канца XIX стагоддзя, аўтара «Дудкі Беларускай». Дэпутаты нагадалі сесіі, народу яго палымяны наказ з слаўтагу «Прадмовы» да «Дудкі Беларускай».

Хто ж былі гэтыя дэпутаты, якія прыйшлі на сесію з думкамі пра песняра? Для каго з іх яго словы гарэлі жывым агніскім у той гістарычны момант?

Гэта былі — настаўніца смаргонскай школы Н. С. Пашкоўская, в.цар-прэзідэнт АН БССР І. Я. Навуменка, сакратар Мінскага гаркома партыі П. К. Краўчанка.

Што ж яны казалі, у якіх варунках прыгадалі пазтвава імя?

П. К. Краўчанка: «Я хацу, каб кожны з вас яшчэ раз добра эразумеў гістарычную адказнасць за лёс закона, будучыню народаў. Сімаваліца, што яго вы маеце магчымасць прыняць у год, калі ўзвес свет, усе братнія славянскія народы будучы святкаваць 500-годдзе з дня нараджэння вялікага сына Беларусі: выдатнага асветніка, навукоўца і першадрукара — Францішка Скарыны. Хацелі б мы гэтага ці не, але яго гістарычная постаць нябачна стаіць тут, сярэд нас. Як і постаць Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, М. Гарэцкага,

А. Чарвякова і М. Галадзёда, рускіх А. Крыніцкага і П. Панамарэнкі, якія з надзеяй глядзяць на нас і, здаецца, гавораць: «У добры шляхі!»

І давайце таксама не будзем забываць XIX ст. — вытокі сучаснай нацыянальнай самасвядомасці. Мне здаецца, што з памярэцельных вуснаў Францішка Багушэвіча зноў і зноў зрываецца як заклік адно і тое ж: «Не адракайся ад мовы, не цурайся яе».

Н. С. Пашкоўская: «Некалькі месяцаў мы ўсенародна абмяркоўвалі праект Закона, а сёння мы павінны прыняць Закон. Быў час выказаць усім жадаючым свае прапановы, сваё меркаванне. Гэтыя меркаванні самыя розныя. Адны лічаць, што беларуская мова зусім непазрэбная, хопіць і рускай, альбо заклікаюць да двухмоўя, другія выказваюць сваё абурэнне і настойліва вядуць барацьбу за тое, каб беларуская мова стала дзяржаўнай у нашай рэспубліцы. Што да мяне, то я свае думкі аб мове хацу выказаць пазтычымі радкамі:

Беларуская мова.
Я хлеб, паветра і вада,—
Жыцця першааснова.
Мне, радасць прыйдзе ці
Бяда,—
Патрэбна гэта мова.

Я таксама люблю і вялікую рускую мову — мову вялікага рускага народа.

Але ж хочацца нагадаць і словы нашага слаўтага земляка Ф. Багушэвіча: «Яно добра, а нават і трэба ведаць суседскую мову, але найперш трэба ведаць сваю».

А ці праўда гэта, што наш народ не ведае, адрокся ад сваёй мовы? Не, няпраўда. Большая частка нашых людзей размаўляе на беларускай мове.

Навуменка І. Я.: «У друку і сярод нас, дэпутатаў, ды і не толькі дэпутатаў, я чуў шмат галасоў, што вяртанне беларускай мовы — рэч непазрэбная, нават шкодная, яно будзе толькі тармазіць прагрэсіўнае развіццё навукі і культуры. Маўляў, адбыўся аб'ектыўны працэс, большасць насельніцтва Беларусі гаворыць па-руску, і нічога тут не зробіш».

Але ж гэта — так званы нацыянальны нігілізм. Ён далёка не бяскрыўны, нават шкодны. Знікненне мовы, як паказвае практыка, вядзе да знікнення ўсёй культуры. Бо калі не будзе беларускай мовы, то, значыць, не будзе беларускай песні, танца, не будзе беларускага жыццяпісу, архітэктуры. Усе гэтыя рэчы ўзаемазвязаныя.

Я прывяду прыклад. Да 500-годдзя Скарыны некалькі групам скульптараў быў заказаны помнік беларускаму першадрукару, але ні адна група не здолела прадставіць на конкурс ніводнага прымальнага праекта. Чаму так атрымалася? На маю думку, па той простай прычыне, што ў душах, сэрцах мастакоў, якія ўзяліся за гэты помнік, не было і няма адпаведнай ідэі. А без такой нацыянальнай ідэі не можа быць у мастака творчых крылаў. На жаль, не будзе помніка і да юбілею другога нашага класіка — Багушэвіча. Прычы-

на тая самая.

Адрыв ад народнай нацыянальнай глебы прывёў да таго, гэта таксама ісціна, што вельмі сціплымі аказаліся дасягненні нашага тэатра, літаральна нічым не можа пахваліцца архітэктура».

Тое, што Закон аб дзяржаўнасці беларускай мовы прыняты ў юбілейны год Ф. Багушэвіча, — надзвычай важна, шматзначна. Якраз пра гэта марыў Багушэвіч, за гэта змагаўся, калі пісаў сваю агіністу «Прадмову» ў 1890 годзе. Спатрэбілася цэлая сотня гадоў, каб яго мара стала рэчаіснасцю.

Між іншым, першыя радкі «Закона аб мовах у Беларускай ССР» сугучныя з Багушэвічавым прадмовай. Тут амаль даслоўна перададзены і яго клопат пра родную мову і пра мовы іншых народаў. Гэта ён пісаў: «не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі Пазнаюць жа людзей ці па гаворцы, ці па адзежы, хто якую мове, ото-ж гаворка, язык і ёсць адзежа душ».

Амаль з гэтых жа слоў пачынаюцца і першыя радкі «Закона аб мовах у Беларускай ССР».

«Мова — не толькі сродак зносін, а і душа народа, аснова і важнейшая частка яго культуры», — гаворыцца ў Законе. — Жыве мова — жыве народ».

Словы гэтыя гранічна ясныя, выразныя і ніякіх каментарыяў не патрабуюць. Яны выпактаваны і песняром, і яго народам.

Уладзімір СОДАЛЬ.

НЕЗРАЗУМЕЛА, КРЫЎДНА І СТРАШНА

Перабудова набірае моц. Пакрысе пачалі абмяркоўвацца ўсе без выключэння бакі нашэе рэчаіснасці. Нарэшце наспела магчымасць узяць важную, другую пасля чарнобыльскай, праблему роднай мовы, культуры і гісторыі. Сцісла, на ўзроўні эмоцый, выкладу свае назіранні з жыцця роднага горада і раёна.

Мне незразумела, чаму на ўвесь гарадок існуюць толькі дзве беларускамоўныя шыльды — на чыгуначнай станцыі ды на будынку рэдакцыі «Праменю камунізму», хаця на кожным кроку трубim пра гарманічнае беларуска-рускае двухмоўе. Я ўжо не кажу пра надпісы і аб'явы. Хтосьці скажа: гэта будзе нязручна для гасцей з іншых рэспублік. Дык на гасцей мы арыентуемся ці на саміх сябе?

Мне незразумела, куды падзеліся беларускамоўныя ўказальнікі населеных пунктаў, што існавалі ў 70-я гады? На ўвесь раён ісць адзіныя такія ўказальнікі: «Віцебская вобласць» на шэрай пліце на будынку БССР і РСФСР за Езэрышчам (не бязьмудакладна, чыя ў гэтым заслуга). А ісць жа ў нас на Віцебшчыне і станоўчыя прыклады — беларускамоўныя ўказальнікі ў Чашніцкім раёне.

Мне незразумела, чаму я, грамадзянін БССР, не магу ў сваім горадзе або ў адпаведна паштоўку ці канверце, або тэлеграму па-беларуску?

Мне незразумела, чаму ў трынаццаці-тысячым беларускім горадзе няма ніводнай беларускай школы? У сямідзесятыя гады такая школа была. Да вайны, акрамя рускай ці беларускай, была школа яўрэйская. А артыкул адпаведнага закону цвердзіць аб свабодзе выбару мовы навування. Які ж тут выбар, калі няма з чаго выбіраць?

Мне крыўдна, што школьны настаўнік беларускай мовы за адну і тую ж колькасць гадзін зарабляе менш за свайго «рускамоўнага» калегу. І гэта няўмольны і ганебны факт.

Мне крыўдна, калі ў гутарцы з афіцыйнай асобай «зверху» мы сарамліва намагваемся (часам без поспеху) пазавідаць беларускі слоў і акцэнт. Што, наша гаворка менш мілагучная ці якая ніжэйшая? Ці можа мы ў чым вінаватыя перад той афіцыйнай асобай?

Мне крыўдна, калі дзеці, якія збольшала авалодалі наборам рускіх слоў (духоўныя не ацелены, лексічна і фразеалагічна збеднены набор ішчэ не ісць мова), саромеюцца сваіх родных бацькоў, якія гавораць на руска-беларускай сумесі. Савецкі пэст Мікалай Дарызо пісаў:

Я не хочу, чтоб Пушкина язык,
Язык Некрасова, Тургенева, Толстого,
Как бы красив он ни был и велик,
Заменял стал бы языка другого.

Любой язык по своему велик —
Бесценное наследство вековое.
Так берегите свой родной язык
Как самое на свете дорогое!

Мне крыўдна, калі падчас святачнай дэманстрацыі мая суайчынніца звяртаецца з прамовай да людзей на роднай мове, а ў натоўпе мардатых дзецюкоў усчынаецца вар'яцкі рогат.

Мне крыўдна, калі партыйны кіраўнік калгаса пачынае сваю ідэалагічную дзейнасць з таго, што прыходзіць да дырэктара школы і ласкава «прапануе» яму перавесці школу на рускую мову.

Мне крыўдна і смешна з такога дзікуства, калі гэты ж кіраўнік, пачуўшы ад свайго малаго сына адно слова «дзякуй», бяжыць у дзіцячы садок ляжца і даводзіць, што яму «не нужен этот белорусский язык».

Мне незразумела, чаму той, хто толькі жыве на нашай адвечнай раздзіме, а не жадае нічога чужага пра яе мову, культуру, гісторыю, часам лічыць сябе патрыётам? Былае, што чалавек не па сваёй волі не ведае сваёй мовы — дык гэта можна назваць няшчасцем, хіба што, не любіш беларускую мову — то чаму любіш беларускую бульбу і беларускае сала?

Мне незразумела, чаму той, хто пагарджае мовай майго народа, напішыліва называе сябе інтэрнацыяналістам? Хіба інтэрнацыяналізм у тым, каб разумець толькі адну мову і патрабавець, каб усе звярталіся да цябе менавіта на ёй? «Інтэрнацыяналізм» — гэта ж «інтэрнацыя», а не «без нацыю». Ведаеш толькі адну мову — не кажы, што інтэрнацыяналіст. Не хочаш ведаць мовы свайго народу — не кажы, што патрыёт.

Мне незразумела, чаму паўсюдна асуджаецца ацыяналізм і ў той жа час не дзеціца ацэнкі нацыянальнаму нігілізму — не менш агіднай і небяспечнай з'ява, калі чалавек, ці, дакладней, індывід, босціць і прынімае матчыну мову і ўвогуле ўсё роднае? Калі сёння такі ацэраўся сваёй мовы, заўтра ацэраецца радзімы — гэта закон.

Мне крыўдна, калі напалову адукаваная пігаліца асмеявае нашы нацыянальныя строі — вышыванкі, штаны і андэракі.

Мне крыўдна, што мы ўсё ішчэ вывучаем гісторыю БССР па нікчэмным падручніку Абэццдарскага, засвойваем яго хлуслівыя стэрэатыпы і, які вынік, не ведаем уласнай багатай гісторыі.

Мне сорама, што з дапамогай заданага падручніка мы прымуцаемся глядзець на суседзяў-літоўцаў як на сваіх колішніх ворагаў і прыгнятальнікаў. А ў нас жа двайчы была агульная дзяржава — Вялікае княства Літоўскае, рускае і жамойцкае і пасля рэвалюцыі — Літоўска-Беларуская ССР!

Мне сорама, што мы занябалі сваю дзяржаўную і нацыянальную сімваліку. Флюгер з зубрам на воданепарнай вежы ў гістарычным цэнтры горада — гэта экзатычна, толькі лепш бы там красавалася наш старажытны герб.

Мне сорама, што мы нічога не ведаем пра сваіх слаўных землякоў. А беларусамі ж былі і заснавальнік усходне-славянскага кнігадруку, і герой «народнай волі», і генерал Парыжскай камуны, і айцы чыльскай навукі і юцкай літаратурнай

мовы, і нават вынаходнікі субмарыны і верталёту.

Мне смешна і зусім не смешна, калі той суразмоўца ў адказ на здзіўленне, што ён не ведае Васіля Быкава, буйным рогатам дэманструе чы дурасць сваю, апраўдваецца: «А я затое ведаю, хто такі Пушкін».

Я спрабую адказаць на свае ж пытанні, і адказ крышталізуецца ў лагічнай формуле: без мовы няма культуры, без культуры няма гісторыі, без гісторыі няма народу.

Без мовы — няма народу. Мы не ведаем сваёй мовы — і не адчуваем сваёй генетычнай еднасці, як адчуваюць яе літоўцы, палякі, англічане, французы. Ё ўзрастае на нашай зямлі гарадоцкай агіднай свалата, якая апаганьвае магілы. І ў галаву ёй не прыходзіць, што здзекуецца яна з касцей сваіх жыхароў суайчыннікаў. А ад проста суайчыннікаў ужо блізка да ўласных бацькі і маці. І гэта ўжо не смешна і не дзіўна. Гэта страшна.

Мы — беларусы. Нават тыя з нас, хто не належыць да беларускай нацыянальнасці, усё роўна належыць да беларускай нацыі. Сем стагоддзяў змагаемся мы за права называцца народам і захоўвалі мову сваю.

... Бо што бачылі госцікі-гэргы —

І зямлю, і лясы, і кілімы —

Усё забралі. А мову — у сэрцы,

У сваім сэрцы хавалі — няслы мы.

Так пісаў наш пэст Алесь Гарун. Што сказалі б сёння князь Усяслаў, Скарына, Багушэвіч, Багдановіч? Што скажаў бы Кастусь Каліноўскі, які за Беларусь і яе народ скончыў жыццё на шыбеніцы?

Ул. Караткевіч пісаў пра нашу «зямлю пад белымі крыламі»:

Там звяніць неўміручыя песні на поўныя грудзі,

Там спрадвеку гучыць мая мова —

булатны клінок.

Тая гордая мова, якую й тады не забудзем,

Калі сонца з зямлёю ў апошні

заглыбца змрок!

«Не забудзем...» Калі не здолеем захаваць нашу мову, дык давайце прызнаем, што ніякая мы не нацыя (бо прыкметы нацыі — агульная тэрыторыя, эканоміка і мова), а купка прыставаўцаў, якія выракліся свайго, ды так і не засвоілі суседскае.

Наша мова зноў стане дзяржаўнай, як было гэта і 500, і 400, і 300 гадоў таму, і ішчэ ў 20–30-я гады нашага стагоддзя. Кожны з нас — і ты, і я, і ён, і яна — асабіста адказны за лёс роднай мовы. І калі гэтае пытанне абавязкова паўстане на сёлетнім жыццёвым педсавесе — дык усведомім жа гэта і зробім усё, што ад нас залежыць. Бо спраўданы настаўнік-інтэлігент жыве і працуе не толькі для сённяшняга, але і для заўтрашняга дня. І нашчадкі, а не кан'юктуршчыкі дадуць ацэнку ягонай працы.

Уладзімір СЛАБІН,
г. Гомель.

Тадэвуш КАНВІЦКІ

БЕЛАРУСЬ, БЕЛАРУСЬ...

...Чым я абавязаны Беларусі? Абавязаны ёй тым, што дагэтуль не ўмею добра пісаць па-польску, што назаўжды прывабіла маё вуха, што сваёю мелодыяю загалушыла тую пястоўскую, сандомірскую ці келецкую інтанацыю, якую я авалодаваю, авалодаваю і ніколі ўжо не авалодаю. Абавязаны ёй тою настальгіяй, якая хапае мяне за рэшткі чупрыны сярод белага дня ў Варшаве, у Парыжы або ў Манхэтэне. Абавязаны ёй тым вярэдлівым неспакоем, які гоніць і гоніць мяне кудысьці, хоць я стаю на месцы, гоніць кудысьці, куды я баюся трапіць, але нарэшце мушу трапіць туды.

Беларусь, Беларусь. Чаму ты завешся Беларускаю, калі няма ў цябе белізны, калі белізна твая — гэта рудыя восеньскія пожні, калі белізна твая — гэта сувоі шэрага палатна, разасланых пад сонцам, калі белізна твая — гэта гарачы пот спрацаваных людзей. Ты павінна звачца Добрарускаю, павінна звачца Добраю Зямлёю Добрых Людзей.

Мае вочы напоўненыя Беларускаю. Я гляджу на Правансаль і бачу пагоркі каля Ашмянаў. Я гляджу на Дунай і бачу Нёман, бачу заімглены ціхім смуткам другі бераг Нёмана. Гляджу на аўтастраду ў Лос-Анжэлесе і бачу санную дарогу паблізу Гудага, чую шоргат зледзянелых снегавых крыгаў, чую едкі пах конскага поту, уяўляю чырвонае вакенца самотнае хаты пад вялізнаю гурбаю снегу, адзінага і натуральнага багача гэтае зямлі.

Як жа я размаўляю ў маленстве? Ці «па-проста-

му», ці «па-гарадскому»? Якіх слоў, казак, песень чуў я болей — беларускіх, ці польскіх? Колькі разоў і калі перасягаў я тую невідочную мяжу паміж беларускацю і польскацю?

Не ўрэзалася ты ў людскую памяць, Беларусь. Не адбірала ты ў іншых іхняе вольнасці, не рабавала чужое зямлі, не губіла людзей з-за спрэчак з суседзямі на межах. Ты мела павагу да чужых і гасцінных каравай, аддавала рабаўнікам апошнюю карову і апошні акраец хлеба са знакам крыжа, аддавала гаротным краваборчонае сэрца і сваё беднае, бязрадаснае жыццё.

У канцы вайны жыццё маё было выратавана ў беларускай хаце. Простыя людзі, не маладыя і не старыя, звычайныя сяляне, учарнелыя ад цяжкае працы, відаць анальфабэты, калі звачца на пісьменнасць, і прафесары, калі звачца на веданне псіхалогіі і чалавечых лёсаў, гэтыя простыя людзі ўратавалі мне, восемнаццацігодку, жыццё, падаравалі на благое і добрае ўсе тыя гады, якія я з высылкам адграбаў за сябе. Яны усцерагалі мяне, можа, ад смерці, а можа, ад шматгадовага жыццёвага існавання, ад такога лёсу, пра які я з жахам думаю ў бяссонныя ночы...

Калі я прыгадаю беларускае слова, калі падзьме вецер з паўночнага ўсходу, калі ўбачу палатняную, сціпла вышутую кашулю, калі пачую крык болю без скаргі, заўжды мацней заб'еца маё сэрца, заўжды падкрадзеца аднекуль ціхі смутак, заўжды падплыве раптоўны холад невыразных дако-

раў сумлення, адчуванне вінаватасці і сараматы.

Беларусь, Беларусь, шэраялёная з агромністым небам над бяляваю галавою, ты надзвычай доб-

рая, надзвычай лагодная, надзвычай высакародная, як на наш час.

Пераклаў з польскай А. Траяноўскі.

Норберт РАНДАЎ

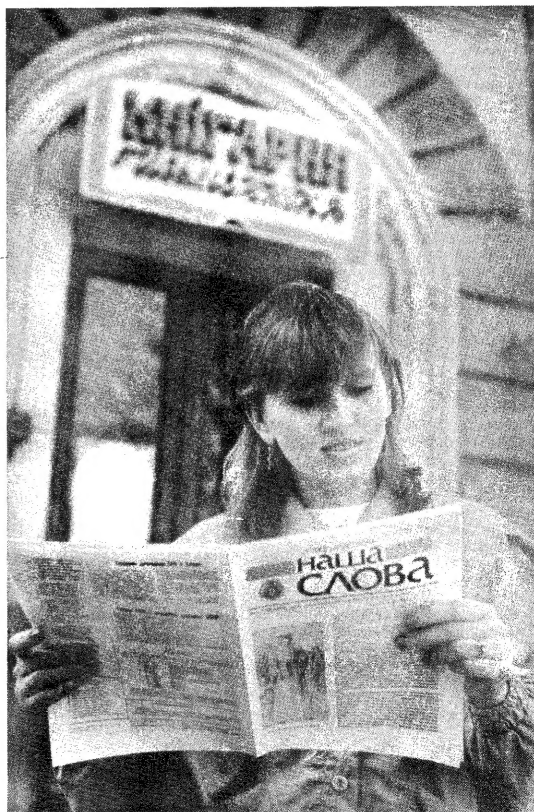
Беларуская мова была моваю двара і канцелярыі Вялікага княства Літоўскага, якое адыгрывала вядучую ролю ў гісторыі Усходняй Еўропы з чатырнаццатага да другога паловы шаснаццатага стагоддзя.

Гучыць амаль невярагодна: у немцаў на сён-

няшні дзень няма ні падручніка, ні граматыкі, ні нават слоўніка мовы васьмімільённага народа, краіна якога належыць да ліку заснавальнікаў Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

(Прадмова да анталогіі беларускага апавядання «Малады дубок»).

Пераклад з нямецкай.

Бюлетэнь «Наша слова» можна набыць у «Кнігарні пісьменніка». Фота Ул. Круга.

3 ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ «ТРАСЯНКІ»

Слова трасянка ў «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» мае значэнне «стрэсенае сена з саломой, якое ідзе на корм жывёле». У апошні час яно набыло і пераносны сэнс, што, аднак, нашыя слоўнікі яшчэ не зафіксавалі. І ў гэтым пераносным значэнні слова становіцца ўсё больш ужывальным у працэсе барацьбы за адраджэнне беларускай мовы. Адапаведная моўная з'ява пад ішай, агульнапрынятай назвай «макаранізм» так тлумачыцца ў «Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў» В. С. Ахманавай: «Слова (або выраз) ішай мовы, якое механічна ўносіцца ў маўленне з непазбежным скажэннем яго гукавой формы і натуральнага кантэксту, што надае яму гротэсчны характар». Зразумела, гэтае значэнне не ахоплівае ўсіх прычын утварэння з'явы, тым не менш дапамагае зразумець, пра што ідзе гаворка. Паколькі наша мова ў мінулыя неадразавава выцяскалася функцыянальна і разбуралася структура, зараз нам здаецца вельмі актуальным разгледзець гісторыю беларускай трасянікі, што, магчыма, падкажа, як з ёй замагацца.

Як паказвае гістарычны вопыт, мова ператвараецца ў трасянку тады, калі яна знаходзіцца ў вельмі неспрыяльных для свайго функцыянавання абставінах. Самы ранні ўзор «трасянік» належыць перапісчыкам жыццй святых. Паколькі, пачынаючы з Ягайлы вялікі князі літоўскія былі каталікамі, яны не звярталі ўвагі на справы праваслаўнай царквы, і апошняя разам са сваёй афіцыйнай царкоўна-славянскай мовай паступова прыходзіла ў заняпад. Рэдкае спісаў царкоўнаславянскіх кніг таго часу сведчыць аб тым, што знаўцаў мовы праваслаўнага набажэнства ў старажытнай Беларусі было ўвогуле няма. Гэта ўскладняла кантакт паміж пастырамі і прыхажанамі і прымусіла першых гаварыць з пастай «па-просту». А паколькі цацкам перайсці на беларускую мову ў царкве тады было б святатэстам, у свяшчэннікаў вырапаоўвалася царкоўнаславянска-беларуская «трасяніка». Ёю кары-

сталіся і манахі пры перапісцы царкоўных кніг. Адною з такіх кніг з'яўляецца перапісаная нейкім Бярэзам з Навагрудка ў 1489 г. Чэція, якая захавалася да нашага часу. У ёй сярод царкоўнаславянскіх выразаў на кожным кроку трапляюцца тыповыя беларускія. Вось некаторыя ўрыўкі з яе: лежаше (с)в(е)тый Семеон на постелі своей и (8) дней в немочи великой; моу(е)н(и)къ же х(ри)с(то)въ Никита сию страсть притерпѣвъ от безаконныхъ, похвалилъ г(оспод)а б(ог)а рекоучи бл(а)г(о)ударя ти г(оспод)и б(о)ж(е) мое яко младая моя кость железною погнбае; свешиа е старіовъ вжишемъ оу стоуденіцѣ; змуроваль себе каменіемъ мало мѣстѣе і іш. Гэтая ж прычына — заняпад царкоўнаславянскай мовы, а таксама ўдасцівае рэфарматарам імяніне данесці да народа поўны тэкст свяшчэннага пісання на зразумелай мове, прымусіла і нашага славуэтага палачаніна Франціска Скарыну перайсці на царкоўна-славянска-беларускую трасяніку. Вось урывак з кнігі Судззяў, гл. 15: Тогда идоша филистимляне и спалиша жену Самсонову и отца ея. Имъ же рече Самсонъ: Ачкелье есте сее уде-лани, протое еще буду сѣ-мисти над вами. И потомъ почни. И поразилъ есть ихъ по сем Самсонъ раною великою велими, такъ иже боя-щеся его корчилися и лютки свое ко стегномъ пригibaldi.

Апынулася пасля Люблінскай дэжражы ўніі 1569 года ў становішчы заняпаду і беларуская мова. Цяпер паліпольскі гаварлі не толькі прадстаўнікі карацёўскай улады, а і беларускія феа-дальцы. У такіх умовах беларуская служыла дробная шляхта вымушана была пераймаць маўленчую манеру тых, хто меў уладу. Не будучы ў стане, як прадстаўнікі неа-палічаннага простага люд-цацкам адмовіцца ад роднай гаворкі, яны вымушаны былі ў разаме з панамі пераспаць яе польскімі выразамі. У выніку атрымлівалася беларуска-польская трасяніка. Звычайна гаварыць на «трасяніцы» ста-навлялася настолькі моцнай,

што на ёй нават пісалі. Вось урывак з «Успамінаў» тыпо-вага прадстаўніка дробнай шляхты навагрудскага пад-судка Фёдара Ёўлашоўскага: «в століе ночучи обачи-лэмъ южъ на свитано в избе огнистого человека до которе-го кдымъ се порвалъ, онъ тѣжъ до мене выстѣмповалъ, шедши сродъ избы порвалэмъ въ запала ноже и ударилэмъ, на-нь, а онъ, зиниувиши, засѣ-се былъ въ тѣмъ же конте указалъ и зновон до мене шедлъ, а я чалконъ рутилэмъ на нь». «Успаміны» Фёдара Ёўлашоўскага — адна з са-мых трагічных старонак гі-сторыі нашай роднай мовы, калі яна была на грані дагра-дзі з прычыны моцнага ўплыву польскай мовы.

Вялікае княства Літоўскае і рэч Паспалітая доўгі час знаходзіліся ў стане вайны з Маскоўскай дэжражы. Та-кія складаныя адносіны выма-галі частых абменаў пасоль-ствамі. Відаць, менавіта не-дражалюбныя узаемаадносі-ны дзвюх дэжражаў з'явілі-ся прычынай таго, што бела-рускія паслы спецыяльна не-вывучалі рускай мовы. Звяр-таючыся да прадстаўнікоў царскай улады, яны гаварылі па-беларуску, пераспаючы сваю мову русізмамі. Атрым-лівалася беларуска-руская трасяніка. Узорам же з'яўля-ецца, напрыклад, «Ліст літоў-ска-польскіх паслоў маскоў-скім царскім паслам» (1615 г.): «писали есмы не по оди-нъ разъ ко князю Ивану Андре-евичу Хованскому, который острожком стоить на госпо-даріи нашего земли Смоленское, имена наши объявляючи и про васъ спрашиваючи; да и о томъ есмы писали, штобъ онъ в земли господаріи нашего с людьми прочъ шоль и за-чепки никоторое людемъ ко-ролевского величества не чи-нати, а мы потому жи войску короля его мношти крепко приказали, штобъ зачепки людемъ Московского госпо-дарства не делати». Калі б аўтары гэтага ліста пісалі адзін да аднаго, то, напэўна, напісалі б не *спрашивати, крепко, делати, а пыгати, моцно, чинити*.

У XVII ст. пад уплывам Польшчы ў Беларусі разві-ваецца культура барока. Ас-

ноўная рыса гэтай культуры — вычварнасць. Вычварнымі становіліся архітэктура, адзенне, ежа, мова. Тады ж, у XVII ст. па прыкладзе Польшчы ў Беларусі ўзнікла мода пераспаць мову лацін-скімі выразамі. Так узнікла беларуска-лацінская трасяні-ка. У ахвяру бясспрэчнаму аўтарытэту латыні прыносі-лася родная мова. Вось уры-вак з дакумента, напісанага беларуска-лацінскай трасяні-кай: «...уподобаныя своего мо-дистъ инниквистъ шекгульною присегою вытравилъ и себе привлащилъ услухитъ што же яко контра омнина юра карди-наля етъ натураліа деетска// и того евидентissime доку-ментистъ етъ инструментистъ автентичисъ доведши и на оно указавши...».

І вось у выніку трох падзе-лаў Польшчы Беларусь была далучана да Расіі. На змену польскім асімілятарам прыйшлі рускія. Будучы забаро-ненай, беларуская мова не магла нармальна развівацца, і таму ў рэдкіх беларускамоў-ных выданнях, якіх усё ж вы-ходзілі, было многа расі-змаў. На жаль і пасля Каст-рычніцкай рвалюцыі пад прыкрыццём сталінска-брэж-нёўскай тэорыі зліцця нацый працягвалася дэнацыяналіза-цыя беларусаў. Змянялася колькасць беларускамоўных выданняў, школ. Не вытрым-ліваліся канкурэнцыі з рускай мовай, якая атрымлівала ўсё мацнейшыя пазіцыі ў грамад-стве, беларуская мова ўсё больш нявечалася іе ўплывам. Нават зараз, калі памыл-ковасць згаданай тэорыі ўжо даказана, старыя асімілятар-скія настроі досі ачуальныя. Носбіты гэтых настроёў свядома ці не свядома насы-чаюць беларускую мову не-апрадзанымі русізмамі. У выніку наша мова ніўхільна губляе сваю адметнасць, на-ступова ператвараецца ў мясцовы варыянт рускай мо-вы, г. зн. выцяскаецца знутры. Прыкладу навейшай бела-руска-рускай трасянікі можна ўдастоіць наслухацца на вуліцы. І пакуль яна не выцесіла беларускую мову, трэба аб'явіць ёй рашучую войну. Лічэнне хвароб, як нядама, пачынаецца з уста-наўлення дыягназу.

Мова — гэта мысленне. А калі замест мовы — трасянка, тады замест мыслення — што?

Трасянка — плён палітыкі білінгвізму. Гэта — тое, што адбываецца ў роце. А што адбываецца ў галаве? Бімысленне? Бімаральнасць?

У грамадстве ўстанаўліваецца біжано-міка (светлая і ценявая, дайна. бухгалтэрыя), біпалітыка (дэкларацыя — адно, рэальнасць — іншае) і ўсё астатняе — бі. Такое адчуванне, што ўсё жывое ў нас імкнецца сказаць адно, а зрабіць іншае — ашукаць бліжняга. Альбо — падумаць адно, а зрабіць іншае, ашукаць сябе. І гэта «бі» цалкам адпавядае прыдумку «ліжэ», альбо проста па-беларуску — хлусня.

Узнікае трасянка па-ўсялякаму. Вось тры прыклады:

1. Штодзённая абласная партыйная газета «Гомельская праўда» (можна — «Віцебскі рабочы», можна — «Магілёўская праўда»). 40 работнікаў гэтай газеты ніколі не гавораць і не думваюць па-беларуску. Пішуць, адразу перакладаючы сябе з рускай мовы (альбо перакладае машыністка, якая таксама ніколі не думае і не гаворыць па-беларуску). Аўтарытэт у спрэчных сітуацыях — руска-беларускі двухтомнік, дзе рускае слова, як правіла, перакладаецца двума словамі — беларускім і трасянкай...

Тое самае — у рэспубліканскіх газэтах і ў раёнках.

Тое самае на радыё і тэлевізіі.

Тое самае на БЕЛТА.

2. Стыхійны шлях. Вясковы чалавек прыехаў у горад ці на вёсцы ўдае з сябе

Сяргей ДУБАВЕЦ.

ЖЫВЫ ДУХ МОВЫ — СУЛАДНАСЦЬ

работніка «умцвеннага труда». Рот у яго яшчэ беларускі, а словы нібыта рускія. «Павышаіт прайзводственыя паказацелі».

А бывае наадварот. У аўтобусе: «Ваша сумка мне муліт». «Цяпер не муліт!» Вот тепер не муліт.

3. Сярод тых, хто ведае мову, але настолькі добра, што ўжо можа «дазволіць сабе»: да, вот іменна, харошы друг, эта... Адзін надта шчыры беларус кажа: «Эта нікуда не гадзіцца!»

Асабіста я не супраць рускага з па-

ходжання слова ў беларускай мове. Хай прыходзіць і нямецкае, і кітайскае. Але пры адной умове — павінна захоўвацца беларуская моўная гармонія. Бо разбураецца мова не праз лексіку і сінтаксіс, а менавіта праз суладнасць.

І ў школах я не выкладаў не граматыку мовы, а яе гармонію з дапамогай граматыкі. І адраджаць ды берегчы нам трэба не лексіку з сінтаксісам (гэта ўвогуле задача навукі, якая можа працаваць і з мёртвай мовай), але суладнасць, самы дух жывы.

Гэтага духу зусім няма ў сучасных перакладных ды ў тлумачальных слоўніках. А ёсць ён у Багушэвіча, у Купалы, у Гарэцкага, у Арсеннева, у Насавіча, у Ластоўскага.

Думаю, што на нейкі час нам трэба адмовіцца ад нарматываў. Вось жа менавіта праз адмаўленне мёртвых нарматываў сотні маіх аднагодкаў прыходзілі да жывога мовы. Трэба ісці ад духу — праз індывідуальную, інтымную, нават навуковую творчасць. І калі будзе напружаны пэўны матэрыял, калі выкрышта-лізуюцца каноны, тады, магчыма, іх і трэ будзе ўзаконіць.

А пакуль — невялічкі трасянка-беларускі слоўнік, пэўна карэкцыя па духу. Перадусім — для работнікаў друку (усе словы на трасяніцы я і выпісаў з друку), якія карыстаюцца мовай фінтыўна, не думваючы пра яе суладнасць, пра яе пэ-тэнцыяльную прыгажосць.

МАТЭРЫЯЛЫ ДА ТРАСЯНКА- БЕЛАРУСКАГА СЛОЎНІКА

абавязальства — абавязак
абслугоўваючы — абслуговы
адаптаваць — адаптаваць
адзіноцтва — адзінота
адпачываючы — адпачывальнік
адстаючы — адсталы
ажаніцца на кім? — ажаніцца з кім?
Акцыябрскі — Рудабелка
алея — прысады
аліфа — пакост
апэтка — зельня
арамет — водар
асені — восенскі
афіцыйны — афіцыйны
балельшчык — заўзятар
барэц — барацьбіт
бітком — бітма
Брэст — Берасце
будунае — будучыня
букар — лемантар
бюстгальтар — станік
бягучы (год) — гэты
ваеннаслужачы — вайсковец
варатар — брамнік
Вільнюс — Вільня
вот — вось
вуглавы — кутні
вывад — выноса
выходзячы (дакумент) — выходны
вышэйстаячы — вышэйшы, кіраўнічы
вясені — веснавы, вясновы
вячэрні — вечаровы (адвечар)
вячэрні — адвечэра

граніца — мяжа
Гродна — Гародня, Гародзен
да — так
дабываючы — здабыўны
давер'е — давер
даня — звесткі
Днепр — Дняпро
друг — сябра
вялікае дзякуй — вялікі дзякуй
ёлка — ёлка, яліна
жадаючы — ахвотны
жвачка — жуйка, гумка
завяшчэнне — запавед, тастамант
загінуўшы — палеглы
займаемы (пост) — займаны
зарад (зброі) — набой
засядацель — лаўнік
частую — часцяком
здрадніцтва — здрада
землетрасенне — землятрус
зімні — зімовы
змяненне — змена
іменна — менавіта
існуючы — наяўны
кактэйль — трунак
каляска — вазок
капля — кропля
карабок — пушка
карандаш — аловак
каробка (цукерак) — пушка
Каунас — Коўна
кафэ — кавярня
кашалёк — вацок

кіруючы — кіраўнічы
клянка — цырата
круг (сяброў) — кола
ледзь ці не — ледзь не
лягучая мыш — кажан
магазін — крама; кніжны — кнігарня
май — травень
Маладзечна — Маладэчна
меткі — трапны
Мінск — Менск
мінулае — мінуўшчына
мінута — хвіліна
на даму — дома
Наваград — Наваградск
наведвальнік — наведнік
накапіць (досвед) — назапасіць
нападаючы — нападнік
насілле — гвалт
напітак — напой
наспейшы — наспелы
новаўвядзенне — павіна, навінка
ноўштва — навіна, навінка
па адрасу — на адрас
пагранічнік — памежнік
палавіна — палова
памёршы — памерлы, нябожчык
пасуда — посуд
паска — Вялікдзень
пацярпеўшы — пацярпелы
павішча — з'явіцца
пенсіёны — пенсійны
перапісавца — ліставацца
пісьмо — ліст

поезд — цягнік
 прадстаўіць — даць
 прадстаўіць — трэба будзе
 прадстаўленне (тэатральнае) — паказ
 прайшоўшы — мінулы
 прамавугольнік — прастанутнік
 прапанаванне — прапанова
 прапануемы — прапанаваны
 праяўленне — праява
 прафесіянальны — прафесійны
 прыём — прыём
 прыёмная — прыёмны пакой
 прымета — прыкмета
 пуць — каляіна
 ляшом — пехатою, пешкі
 пшчотнасць — пшчота
 рабаты — дзеці, юнакі, моладзь,
 дзяўчаты і хлопцы, школьнікі,
 вучні, дзятва, хлопчыкі
 і дзяўчкі...
 рад — шэраг
 радуга — вясёлка
 размер — памер
 растлумачэнне — тлумачэнне
 расшыраць — пашыраць
 раўнадушнасць — абыхавасць
 раўнадушна — абыхавасць
 рашучы — вырашальны
 рука (пісца) — асадка
 рызыка — гума
 рэзультат — вынік
 савец — рада
 савок — шуфлік
 сасікальнік — саборнік
 сасок — смочак
 састаў — склад
 сачыненне — твор
 скорасць — хуткасць
 скоры — хуткі
 служачы — службовец
 саборнічаючы — саборнік
 сярэднявечны — сярэднявечны
 тамада — маршалак
 трохвугольнік — трохкутнік
 тыраж — наклад
 у адрас — на адрас
 уваходзячы (дакумент) — уваходны
 уехаць — паехаць, адехаць, з'ехаць
 узносы — складкі
 уйсці — пайсці, адыйсці, з'ехаць
 улацець — паляцець, адляцець,
 уноў — зноў
 улацець
 упайне — цалкам, зусім
 узраўненне — управа, кіраўніцтва
 упраўляючы — кіраўнік
 упущэнне — памылка, хіба, загана
 урач — лекар, доктар
 урон — страта, шкода
 учот — улік
 факел — паходня
 флаг — сцяг
 флажок — сцяжок
 Францыск — Францішак
 фрукты — садавіна
 хварэць чым? — хварэць на што?
 ход — хада; у ходзе — у часе
 худзець — худнець
 хуткасны — спешны, хуткі
 цыркуляр — абешнік
 чай — гарбата
 чайнік — імбрык
 чамадан — валіза, валізка
 чатырохвугольнік — чатырохкутнік
 шагнуць — сягнуць
 штрафны — карны
 экзэмпляр — асобнік
 язычніцтва — паганства
 яццо — яйка

МОЎНАЯ БЕЗДАПАМОЖНАСЦЬ

НА ЭКРАНЕ

Ці з'яўляецца «Праграма беларускага тэлебачання» нацыянальнай, беларускай? Ці нясуць яе хвалі той водар сапраўднай культуры і інтэлігентнасці, без якіх усё — мітусня, пошласць, падробка? Дзе, нарэшце, нашы выдатныя майстры літаратуры, адна сустрэча з якімі і свята, і школа духоўнасці?

Становіцца з нашым тэлебачаннем толькі даказавае, што культура не існуе паза нацыянальным. Што культура без нацыянальных каранёў проста перастае быць культурай. І вось перад намі паўстае прывід Элачкі Людавкі, якая «саборнічала» (чытай: малпавала) з заакаянскай міліянершай — фарбавала кошку пад каштоўнае футра, набывала крадзенае сісцэнка, карысталася «мовай» з трыццаці слоў, якую цалкам можна назваць «інтэрыакцыянальнай».

Уражанне выпадковасці і фарсавасці, бездапаможнасці і разгубленасці. Падобна да таго, што наша нацыянальнае тэлебачанне проста не знаходзіць у сабе моцы звярнуцца да культурных самабытных каранёў. Вядома, гэта няпраста. Але ж і нельга выйсці да самабытнасці без элементаў: без нацыянальнай мовы.

І вось тут застаецца толькі здзіўляцца. Няўжо мы няздольныя падрыхтаваць некалькі чалавек — на ўсю рэспубліку! — вядучых беларускіх тэлепраграм, якія б размаўлялі на мове народа, на добрай беларускай мове?

Ды дзе там — на добрай, жывой, багатай!.. Хаця б нашы вядучыя былі здольныя хоць як-небудзь гаварыць па-беларуску! Даходзіць да неадарэчнасці. Вядучага адной з самых працяглых перадач беларускага тэлебачання «Маладзёжны тэлецэнтр» глядзчы ў які ўжо раз пытаюць, чаму ён вядзе перадачу не на нацыянальнай мове — і ў які раз адказ яго зводзіцца да таго, што ён, маўляў... беларускую мову недастаткова ведае. Гэта называецца: сам сябе высек.

Неадарэчнасць тут нават не ў тым, што менавіта нацыянальнай мовай не валодае вядучы нацыянальнага тэлебачання. Справа яшчэ прасцей: людзей якога культурнага і адукацыйнага ўзроўню прапаноўваць нацыі ў якасці вядучых.

Кожны афрыканскі студэнт, які вучыцца ў нас, валодае свабодна некалькімі мовамі, — і гэта натуральна. Вядучыя маскоўскіх перадач свабодна пераходзяць на замежныя мовы — мовы іншых моўных груп... А ў нас? Чаму такія мы не патрабавалі? Прабачце, але не знайсці ў сабе здольнасці засвоіць другую, род-

насную рускай мову — як назваць падобную культурную бездапаможнасць? Прыходзіцца гаварыць аб тым, што патрабаванні да ўзроўню вядучага на нашым тэлебачанні больш чым зніжаны. Гэта нават не правінцыялізм, бо ў любой, самай глухой правінцыі ёсць здольныя — хаця б да роднасных моў! — людзі.

Трэба заўважыць, што моўная бездапаможнасць адбываецца і на валоданні той адзінай мовай, на якую чалавек хапіла. Цяжка ўзяць на сябе смеласць сказаць, напрыклад, што той жа І. Вінаградзеў, вядучы «Маладзёжнага тэлецэнтра», карыстаецца добрай рускай мовай. У выніку — падае агульны культурны ўзровень вядзення перадачы: вядучы «корміць» нас зусім выпадковымі пытаннямі да ўдзельнікаў тэлеразмовы, заігрывае з нефармаламі, падыгрывае прадстаўнікоў улады, ідэалізуе пра «включення» — і перадача з сур'ёзнай, здаецца, тэмай ператвараецца ў нешта разшморганае, без той самай «унутранай ідэі» (і культуры, культуры!), без чаго не адбываецца ні духоўнай з'явы, ні публіцыстыкі.

І, нарэшце, усё заканчваецца непісьменнай, зняважлівай для цэлай нацыі заявай: маўляў, ён, І. Вінаградзеў, лічыць наогул моўнае пытанне на Беларусі... штучным і надуманым. Песня нам ох якая знаёмая! Усё яшчэ жывы Курылка — жывы значымны міф аб быццым бы штучным паходжанні самой беларускай мовы.

І усё гэта адбываецца не паўстагоддзя таму назад, і нават не пяць гадоў, а цяпер — пасля прыняцця нашым урадам Закону аб мовах. Так, вядома, закон не для ўсіх пісаны. Але выкарыстоўваць нацыянальнае тэлебачанне для знявагі нацыянальнай годнасці народа, ды яшчэ ў час нацыянальнага адраджэння — ці не занадта вялікі іспыт для хрэстаматычнага беларускага чарпення?

Прыклад з беларускім «Маладзёжным тэлецэнтрам» — не адзіны, а толькі найбольш характэрны. Тэлебачанне як найбольш публічнае, універсальнае культурная ўстанова Беларусі патрабуе ў корані іншага падыходу. Гаворку трэба весці аб капітальнай канцэпцыі нацыянальнага тэлебачання. Бо, сапраўды, не адкрываць жа нам у межах «Праграмы беларускага тэлебачання» нейкі спецыяльны «беларускі канал»!..

І. СОТНІКАЎ,
 Мінск.

Барыс САЧАНКА

ДУМКІ ЎРОССЫП

Іншы раз з жахам уяўляю, што было б з табой — о, Радзіма мая, Беларусь! — каб не мова наша! Колькі ворагаў паланілі цябе, знішчалі, палілі вёскі і гарады, тапталі полі, высыжалі лясы, забівалі, выганялі за свет людзей... Апалячвалі, русіфікавалі, анямечвалі... А ты жывеш! І веру — жыць будзеш! Будзеш жыць, пакуль жыве слова наша, песня наша, мова наша!

* * *

Усё больш і часцей думаю пра тых людзей, што аддалі свае лепшыя гады вывучэнню нашага роднага беларускага краю. Сярод іх — гісторыкі, краязнаўцы, фалькларысты, лінгвісты... Я. Чачот... Ул. Сыракомля... І. Насовіч... Е. Раманаў... М. Нікіфараўскі... А. Кіркор... П. Шпілеўскі... У. Дабравольскі... П. Шэйн... І. Сэрбаў... П. Бяссонаў... А. Сапунов... М. Доўнар-Запольскі... М. Любаўскі... П. Уладзіміраў... Я. Карскі... А. Сержпугоўскі... М. Федараўскі... Ч. Пяткевіч... К. Машынскі... Што ведаем мы пра гэтых людзей, што зрабілі і робім дзеля вывучэння і прапаганды іх вялікай і такой каштоўнай спадчыны? Хто, хто даруе нам, што мы гэтакія абывацкія да свайго мінулага, на цнім па-належаўшаму нават таго, што пакінулі нам і краю нашы славытыя папярэднікі?

* * *

«Братцы мілыя, дзеці Зямлі-маткі маёй! Вам ахвяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадэчнай мове...»

Які ўжо раз перачытваю словы — не словы нават, а запісаны ў словах крык душы і болю, заклік і завет Мацея Бурчак. І думаю — адкуль у яго такая перакананасць, хто дапамог яму так ясна, па-інтэрнацыяналісцку, усвядоміць сваю нацыянальную годнасць, годнасць мовы нашай, яе значэнне для далейшага развіцця Беларусі? Ці пачулі яго, зразумелі «братцы мілыя»? Муціць жа, бо ў нялёгкім змаганні заваявалі права «людзямі звацца» — стварылі не толькі сваю дзяржаву, але і цэлую вялікую літаратуру. Літаратура гэтая сёння — наша слова і гонар. Калі раней, да Мацея Бурчак, на «мужыцкай» мове пісалі толькі лічаныя асобы, дык цяпер на ёй пішуць усе самыя таленавітыя, лепшыя сыны і дачкі Беларусі. Мова наша спраўды такая ж «людская», «як французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая...». І гэта ведаем цяпер не толькі мы, беларусы, але і тыя ж французы, немцы, усе суседзі нашы і не суседзі...

І дапамог гэта ўсвядоміць не толькі суседзям нашым і не суседзям, але і самім нам Мацей Бурчак — выдатны грамадзянін і паэт, адвакат мовы нашай і народа Францішак Багушэвіч.

Дык давайце ж, «братцы мілыя», не забываць яго слоў — заклік і завету, помніце іх, а заадно і яго самога, усіх тых, хто першы пракрычаў на ўвесь свет — ёсць такая «зямліца — Беларусь», ёсць такі народ — беларускі, ёсць такая мова — беларуская».

«Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі!»

* * *

Калісьці, да вялікага Пушкіна ды і пасля яго, у Расіі было шмат людзей, якім здавалася, што ёсць больш багатыя, перспектывныя мовы, як свая родная, руская. І спрабавалі пісаць, ствараць мастацкія творы па-французску, па-нямецку, па-англійску. Хто ведае сёння тых пісьмэннікаў? У Францыі? У Германіі? У Англіі? У Расіі?

Мінулі вякі, а на-не дый знаходзяцца такія, якія спрабуюць ствараць мастацкія творы не на сваёй роднай мове, а на больш, як ім здаецца, багатой, перспектывнай. Тых жа, хто ідзе шляхам Пушкіна, Шаўчэнкі, Купалы яны называюць зняважліва правінцыяламі. Але хто спраўды ў гэтым правінцыял, думаецца, гісторыя ўжо сказала...

* * *

У тым, што побач з рускай і польскай культурай і літаратурай узнікла і беларуская, — няма ніякай выпадковасці, а ёсць гістарычная абумоўленасць, неабходнасць. І гэта было даказана потым, калі рабіліся спробы пазбавіць беларускі народ сваёй культуры, сваёй літаратуры. Патрэбу маць сваю родную мову, культуру і літаратуру, як гэта ні дзіўна, найбольш адчувалі на тыя, хто быў на верхняй ступені сацыяльнага і культурнага развіцця, а тыя, хто быў на самай ніжняй — простыя людзі. Насуперак усім і ўсяму яны размаўлялі на сваёй мове, спявалі свае песні, расказвалі свае казкі, танцавалі свае танцы і тым самым выходзілі тых, хто потым і стаў першым нашым гонарам — паэтаў, рэвалюцыянераў, краязнаўцаў, гісторыкаў...

Шлях да нацыянальнага самаўсведамлення не быў усыпаны рукамі. Але скажыце — што, дзе і калі нараджалася інакш!..

* * *

«Мы любім сваю мову і сваю радзіму» — напісаў У. І. Ленін у 1914 годзе ў артыкуле «Аб нацыянальным гонары вялікаросай». Няўжо хоць калі і Беларусь дачакаецца, што гэтак адказна і з гонарам будуць пісаць і гаварыць пра сваю Радзіму і сваю мову ўсе яе сыны і дачкі?..

1960—1990 гг.

Мікола Маляўка

РОДНАЯ МОВА — АДНА

Бываюць мовы блізкія,
А родная — адна.
І над маёй калыскаю
Схілялася яна.
З матуляю за грэбляй
У копы сена грэбля,
Спявала — чуў здалёк:
«Цячэ вада ў ярок...»
І на жніве, бывала,
Таксама запявала

Пад музыку сярпа:
«А ў полі вярба...»
Пачуццям не таіла
І клікала-прасіла:
«Ляці, ляці, мой мілы,
Пазыч у птушкі крылы...»
На чойне уважала,
Як пра сябе, бывала,
У рэчаныкі пыталася:
«Чаму ж ты не поўная,

З беражком на роўня?..»
Здаралася, і плакала,
Ды не рабіла зла,
Да гора абывакай
Ніколі не была.
Аднак душа шчымеала,
Марнела з год у год,
Нібы асірацела,
Нібы прапаў народ.
Жыла адна ў запечку

З пакілкай галавой,
Баялася, што свечку
Паставяць ёй, жывой.
Праз суд вялі за краты,
Глуміліся з яе,
Ды не забілі каты —
Чужыя і свае.
І выйшла ганарова
З запечка, як з турмы,
Каб з ёй, дзяржаўнай мовай,
Народам сталі мы.

Генадзь ТУМАШ

РОДНАЕ СЛОВА

Народу, Бацькаўшчыне накіраванае,
Сынамі, дочкамі ганараванае,
Гісторыца з мінуўшчыны сівай
Вялікаснай дзяржаўнасцю сваёй.

У Празе вячэста значанае,
Францішкам Скарынам асвятленае.
Хлуснёю чужацкай аблітае
Як не субожнае, паспалітае.

Дударом, сакалом наспяванае,
Дуіным-Марцінкевічам навекаванае,
Цемрашалаў раць каб не зрушыла,
Каб не спольшыла беларушчыны.

Багрымам, як скарб, пранесенае,
Роднае, чыстае, песеннае.
І пад шпіцрутэнамі ў салдатчыне
Не загінула слова матчына.

У Кастуся Каліноўскага збройнае,
Незалежнае, самастойнае.
Пятлёй Мураўёва спалоненае,
На Бацькаўшчыне забароненае.

Францішкам Багушэвічам ахвяраванае,
Ад імперскай Расіі адваяванае.
Святыню, якую народу даў Бог,
Мацей Бурачок у забранай краіне сцярог.

Янкам Лучынам загартаванае,
З няволі, з палону здабыванае,
Каб напаўнялася роднае слова
Колішняй сілай святою нанова.

Пашкевічанкай у краі абвешчанае,
Як вырок беларусаў цару і памешчыкам.
Нескаронае слова Цёткі —
Голы меч у руцэ патрыёткі.

У Янкі Купалы — як сонца ўзыходнае,
Усебеларускае, усенароднае,
Годнасць нашу вялічыць духам лучбы,
Мы — народ беларускі, а не рабы.

У Якуба Коласа — нацыянальнае,
Як хлеб духоўны выратавальнае,
З ім узнебна жывецца душы чалавечай,
Хай калоссе Радзіма выспявае вечна.

Каб лёсіла слову на любасць і славу,
Каб родную мела краіну, дзяржаву,
Багдановіч паўстаў, як прарок, над імперыяй
З векавечнаю праўдай і вераю.

Народу, Бацькаўшчыне накіраванае,
Сынамі, дочкамі ганараванае,
Пагоняю імчыцца ў векавым прасцягу
Пад вольным бел-чырвона-белым сцягам.

Патрыёт роднага слова за акіянам, амерыканец беларускага паходжання, вядомы спявак Багдан Андрусішын (Данчык).
Фота Ул. Крука.

Уладзімір ПЕЦЮКЕВІЧ

ШЛЯХАМ ПАЛЫНОВЫМ

А хто там ідзе, а хто там ідзе...
Янка КУПАЛА

Крыж пакуты нясем і нясем на плячах,
Аніж іх не можам расправіць
З той пыкальнай пары, як разбойнічаў страх,
Чорным воранам гойсаў па краі.

Па траве палыновай, па белых касцях,
Па сіроцым, па ўдовіным плачы
Крыж цяжкі мы нясем, аж цямнее ў вачах,
Скалануўся ўвесь свет, як убачыў:

— Хто такі там ідзе ў немалой грамадзе
Курапацка-Чарнобыльскім шляхам?
— Беларусы. Іх Памяць наперад вядзе
Пад крывіцкім пакутніцкім сцягам.

— А хто Памяць ім тую вярнуў да жыцця,
Разбудзіў непакорлівы нораў?
— Жах манкуртамі быць, жах не ўстаць з небыцця:
Даканае духоўны Чарнобыль.

— На якія агні хочучь выйсці яны,
Каб зажыць у святле несляротным?
— Увакскрэслай душой адрэдаць карані
І быць вечным, як неба, Народам.

А Ў ЯГАДНАЙ ГАВОРАЦЬ ТАК...

Вёска Ягадная знаходзіцца ў 35 км на паўночны захад ад Баранавіч на правым беразе ракі Іса, на самай мяжы са Слоніміскім раёнам. Такую назву вёска атрымала ў пачатку 80-х, раней жа яна называлася Блошна.

У вёсцы налічваецца каля 100 двароў, большасць жыхароў (блэшніцы, блэшніц, блэшнік) — людзі сярэдняга і пажылога ўзросту. Сярод іх толькі прыкладна 10 сямей праваслаўнага веравызнання, або, як яны сябе называюць — РУС-КІЯ. Усе астатнія — ПА-ЛІЯКІ, гэта значыць католікі, хоць польскую мову ведаюць нямногія.

Для гаворкі вёска характэрныя некаторыя спецыфічныя рысы: ужыванне форм прыметнікаў мужчынскага роду на -ум у месным склоне адзіночнага ліку (на хімічаскавым, у бёлум, у гарэхавым), сустракаецца вымаўленне прыметнікаў і з -ом, але рэдка (у чужом); падаўжэнне зычных на месцы спалучэння «мяккіх зычных + ё» у інтэрвакальным становішчы (вясэльлё, паднябёньне, насёньне); наяўнасць канчатка -ом у 1-ай асобе множнага ліку дзеясловаў загаднага ладу (кладзём, знайдзем); пад націскам перад ў (нескладовым) вымаўляецца о (клоў, броў, пазычоў) і інш.

Авэн часц. Вунь. Авэн каравэ прыйшлі, бжыж, унучак, загані ў хлёў.

Брысь: чырвоны, як брысь. Пра чырванашчокага чалавека. Хвэлюсю, мо, гадоў дзевяносто бу-

дзя, а ён чырвоны, як брысь.

Выплывальнікі мн. Першыя баравікі. Выплывальнікі на Міколу паяўляюцца.

Гармушка ж. Цура. Вазьмі малака, хлеба ўкрышы, сахару дабоў — гармушка гатова.

Грабёньчыкі мн. Вязель. Грабёньчыкі любяць расьці каля дарогі.

Джынджык м. Маленькі нож. Ні чапай джынджык, ён гостры, абрэжашся.

Забіць: забіць жабу. Паказьтаць. Ага! Папоўсе! Цяпер я жабу табе забю.

Зайчыкава капўстка (капўстачка) ж. Кісліца звычайная. Зайчыкавай капўсткі як з'ясі, так рот аш зводзіць ад аскомы.

Заплата ж. Зарплата. Цяпер у нас заплата хараша.

Казлэ мн. 1. Браткі. Каравэ ўжэ панясліся авэн у казлэ. 2. Прыстасаванне рэзаць дрывы. На казлах добра дрыва рэзаць, не варочаюцца.

Калёса-кывулі мн. Санкі. Бало, як дроў зімою трэ было больш пакласці, то да саныкуў шчэ калёсакывулі прыстулялі.

Каплёха ж. Сівуха. Каплёхі — грыбэ натто горкія.

Колб м. Ерш. Дзе рэка глыбока і жоўты пясок, е, то там калбоў добра лавіць.

Крумяля ж. Гальян. Раньш і стронгі, і шчупаксе, і плоткі на вуду лавіліся, а цяпер анныя крумялі пападаюцца: прапала недзя рыба.

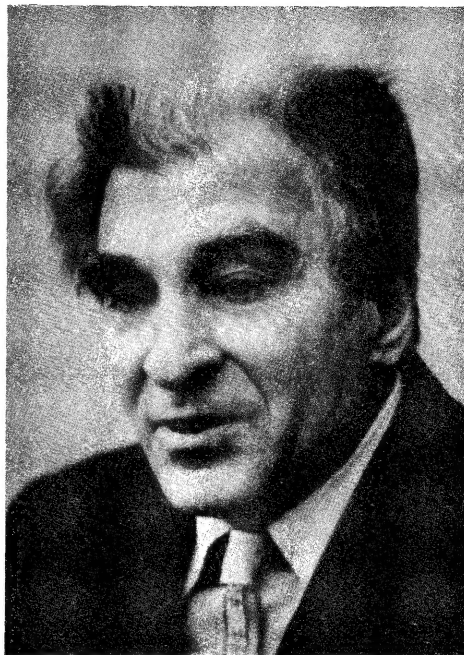
Купайло н. 1. Рэлігійнае свята Івана Купалы. 2. Купальнік. Купайло на семачкі пахожы, ну як сланэчнік, усё роўна.

Майсцяр ко-ко. Выдатны майстар. Ты ні проста чалавек, а майсцяр ко-ко. Малнэ ж. Махляр. Брэша, як мална.

Малочніца ж. Гаварушка. Малочніцы трэ вымачыць, а посылі саліць.

Маркірант м. Хітрун, махляр. От ужэ маркірант: як што памагчы трэ-

РУПЛІЎЦЫ НА НІВЕ РОДНАГА СЛОВА

Настаўнік Гудзевіцкай школы Мастоўскага раёна Алесь Мікалаевіч Белакоз. Фота Ул. Крука.

ба, так усягда неку хваробу сабе прыдумая.

Міны мн. Рысы характару. Ты, Жэнік, усе міны бацькавы паброў.

Патрыбніца ж. Свінуха тоўстая.

Прамаршыць зак. экспр. Растраціць. Грошы прамаршыць, цяпер сядзі на бабах.

Пульсэтка ж. Вязаны выраб, які надзяецца на запясеце зімой. Як пульсэтку ні адзену, так рука на глатко мерня.

Прыліпка ж. П'яўка. Ні лезь, дзіцятко, ў воду, а то прыліпка на ногу прыліпня.

Прымавіско н. Слова-паразіт у размове. Блашэпцу прымавіско выдае — як гавораць, то ля ўстуляюцца.

Рамушкі мн. Мочкі. Цэлы дзень зарабляеш ты ў

міне, пара рамушкі твае церці.

Сёкавіца ж. Мінога. Ранняя вясной у рэчцы много е сёкавіц.

Смагалі м. Рыжок. Ест рышке аш гарэхавыя, а смагале больш сьветлыя такія.

Смактуха ж. Жывакост лекавы. У смактухі цяточкі натто салодкія.

Стаўбуньчык м. Страчок. Стаўбуньчыкі высокія вырастаюць, іх здалёк убачыш.

Стацьва мн. Ставы. Зара мало хто стацьва ставіць, лянуюцца, у магазінах усё купляюць гатова.

Тыргус м. Бабка. Нешта тыргусу захацелася.

Шкулёна ж. Бычок. Хто ш есьць шкулёну, у іх мяса німа, толькі косьці.

Галіна Маркушэўская

СІЛА РОДНАГА СЛОВА

Мова, роднае слова — гэта аснова ўсяго разумовага развіцця дзіцяці, крыніца крыніц усіх ведаў. Уводзячы дзіця ў родную мову, мы ўводзім яго ў свет народнай думкі, народнага пачуцця, народнага жыцця, бо ў мове адукацыйна ўсё народ і радзіма. Пятэса Цётка пісала: «Бедны той, хто... не мае скарбаў вечных — скарбаў душы. Такі скарб, каторы ніхто і ніколі адабраць ад нас не здалася, — гэта любоў да Бацькаўшчыны, да свайго народу, да роднай мовы...» Вось гэтую духоўную беднасць я адчула, калі пераступіла парог шостага класа.

Урок беларускай мовы. Стараюся, каб ён быў цікавы, памятаўся на ўсё жыццё. Мае словы перапісваюць просьбы вучняў: «Говорите на русском языке, мы ничего не понимаем, потом переводите на белорусский». Я ж знамела. Некалькі імгненняў маўчала, потым сказала: «Добра, дзеці. Акадэмічныя ручкі, шпэткі, сядзіце і адпачывайце. А я вам перакажу сёння з твора Віктара Гого «Чалавек, што смеяцца». Буду расказваць на беларускай мове». Стала расказваць, выбірала самае цікавае.

Калі да званка заставалася адна хвіліна, я перапынула свой расказ на самым цікавым эпізодзе. Пачуліся просьбы: «Продолжайте, пожалуйста!». «А вы вразумели?». У адказ: «Да!». «Ну, вое і добра, — кажу я. — Запішыце заданне на дом, выканяйце. Калі ўсе зробяць усё і будучы ведаць правільна, на кожным уроку я буду расказваць вам пра самыя цікавыя творы беларускіх, рускіх і замежных пісьмennisкаў. Згодныя?». У адказ пачулася дружнае: «Згодны!». Вось гэтак пачалася складаная работа са словам. Спачатку слухалі, вучыліся разумець, потым вучылі вершы на памяць, запрашалі паэтаў, наладжвалі па-сяджэнні пад назвамі «Роздум».

У канцы навучнага года даю вучням лісткі паперы і прашу занатаваць аўтараў і іхны творы, якія яны пачулі ад мяне і якія прачыталі самі. Лістка атрымліваецца значная: каля 25 аўтараў (у адных больш, у другіх менш). Акрамя таго, дзеці вучыліся выказваць свае думкі, адстойваць іх. Я вразумела, што дзеці набылі слоўнікавае багацце, сталі думаць на роднай мове, што ўжо час навука іх цікаваму абмеркаванню твораў — дыскусію.

Шырока выкарыстоўваю я на ўроках і іншыя віды работ. Дзесяць прапаганды пазэзіі і развіцця ў вучняў паэтычнай культуры прыношу на ўрок творы і кажу: «У мяне адбылося цікавае спатканне з паэтамі. Вы можаце гэтакаса саптакіца з ім, калі пачытаеце вое гэтыя кніжкі». Дзеці знаёміцца з кнігамі, выпісваюць радкі, якія ім асабліва спадабаліся. Вучу дзіцяці пісаць вершы. Кажу ім: «Мы вучыліся шмат вершаў на памяць, шмат чыталі. А ці хацелася б каму-небудзь з вас выказаць свае думкі ў паэтычнай форме? Сёння кожны з вас, хто адчувае сілу роднага слова, папраўце з ім. Вы сёння і паэты, і празіскі. З вапхих твораў мы складзем невялікі зборнік...»

Вера ў творчыя магчымасці вучняў дала плён. Сёння я магу сказаць, што навука дзіцяці роднаму слову, яны адчулі ягоную моц і характава. Работа Паўла Якубовіча гэтак і названа «Я ведаю сілу роднага слова». «Я ведаю сілу роднага слова, — піша вучань. — Мама — гэта слова, якое ўпершыню вымаўляе чалавек і праносіць

праз ўсё жыццё. Гэтае слова ўвабрала ў сабе ўсе самыя дзіўныя і шчырыя пачуцці. Акрамя слоў «Мама» і «Радзіма» ў нашай мове ёсць шмат добрых слоў, але, на жаль, людзі не заўжды разумеюць той сэнс, які закладзены ў гэтыя словы, не заўсёды ў нас ёсць тая пачуцці, якія б адпавядалі нармальным чалавечым адносінам да навакольнага свету.

Есць на Міншчыне вёска, у якой нарадзіліся мае бацькі. Назва ў вёскі адмысловая — Лютыя. Чаму людзі называлі яе так? Можна, за тое, што яе жыхары былі жорсткія да ворагаў? Нялёгка на гэтае пытанне даць адказ, але вядома адно: на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў тут знішчалася ўсё жывое. А некалі тут былі...

Так, тут былі бярозавыя і асінавыя гаі, волаты-дубы, сямейскія пакосы і ў цёмных гущарах лясоў запаветныя сцежкі грыбнікоў. Былі... Чаму былі? Таму, што цяпер іх няма, цяпер на тым месцы, як вокам сгануць — ляжыць голая пустэча і толькі дзе-нідзе заўважыш адзінокае дрэва, і некалі мжыволі напрошваецца адказ пра назву вёскі.

Лютыя... Можна, жыючы, ужо ў наш час, апраўдалі яе назву не жорсткасцю да сабаўнікаў, а тым, што сталі лютыя да сабе, да роднае зямлі? І гэтых прыкладаў можна прывесці шмат. Ці ведаў той, хто даў назву Чарнобылю, што тут адбудзецца катастрофа? Ара, Чарнобыль, Лютыя... На нашай планеце тысячы гэтых мясцін, дзе прырода знікла з-за чалавечай абыякавасці і безгаспадарчасці. Але ўсё ж, мабыць, не забыліся людзі і пра добрыя словы, і пра добрыя справы. Застаўся ўсё ж у Лютых запаветны бор і дзіўныя папалы. І таму хочацца сказаць: «Людзі, зберагайце нашу маці-прыроду!». І калі гэтак станацца, тады самыя звычайныя словы набудуць значны, добры сэнс.

Я раскавала пра творчасць вучняў для таго, каб паказаць, што ад настаўніка залежыць вельмі многа ў адраджэнні роднай мовы. Дапамагаюць яму ў гэтай складанай справе розныя формы работы, асабліва выкладанне мовы на літаратурнай аснове. Гэта дае магчымасць не толькі навука дзіцяці пісьмennisнасці, але і выхоўваць патрыятызм і свабоду, людзей з высокімі чалавечымі якасцямі.

Шмат дапамагае ў вучыццві роднай мовы пазакласная работа, якую я вяду ў гасцеўні пад назвамі «Роздум». Цікава прайшлі сустрэчы з пісьмennisнікамі Міколам Чарняўскім, Алесем Камароўскім, Уладзімірам Карызням і многімі іншымі. Кожная з гэтых сустрэч была цікавай, глыбей знаёміла з беларускай літаратурай, з характавом роднае мовы, заахвочвала да старання ў вучыццві, да ўласнай творчасці.

Ужыванне розных формаў працы дало магчымасць вучням напісаць свае творы, якія складалі школьны зборнік, прысвечаны 500-годдзю з дня нараджэння Францішка Сарыны. Асабліва запамінальны паздзей ў жыцці школы было выступленне на тэлебачанні пад назвамі «Літаратурны спатканні». А гэта дадало кожнаму вучню яшчэ больш веры ў тое, што ён валодае родным словам і ведае ягоную сілу.

Н. АЛЬШЭУСКАЯ,
настаўніца беларускай мовы
і літаратуры СШ № 180
г. Мінска,
кандыдат педагогічных навук.

ГОЛАС ДЗЯЦЕЙ — ГОЛАС БОЖЫ

Вершы вучняў школьнага літаратурнага гуртка «Праменьчык», г. Маладэчна

Алесь ЦІМОХІНА

БЕЛАРУСЬ

Беларусь мая, родная хата,
Дзе радзіліся мы і жывём,
Дзе знайшлі сабе сябра і брата
І куды мы гасцей пазавём.
Але дзе наша родная мова?
Не чуваць яе ў хаце нідзе.
Можна ў лесе яна, можна ў полі,
Можна дзесь у вялікай бядзе?
Ой, забылі яе, адракліся,
Прадалі і аддалі ў палон
Тыя ўсе, што з трыбунаў кляліся —
За народ, яго гонар і плён.
Беларусь, наша родная хата,
Дзе радзіліся мы і жывём,
Дзе знайшлі сабе сябра і брата...
А куды мы гасцей пазавём?!

*

Ларыса ВАШЫНКА

БОЛЬ МОЙ

Мова мая прыгожая, белая.
Зраднікі нішчаць яе, аямелую,
Беспакarana і жудасна смела,
Нішчаць душу, у якую я верую.
Услухайся ў мову гэту радзімую —
Пачуеш: песеньку ты салаўіную,
Пачуеш, як плешчацца ў рэчцы вадзіца,
Убачыш, як з гаю ідзе маладзіца.
Чаму ж, людзі, губіце мову народную?
Любіце яе, без яе прападзене,
Не будзе чаго вам пакінуць і дзецям.

*

Вольга БРЫСЬ

ЯК МАТУЛЮ СВАЮ...

Беларусь! Мая родная маці!
Як ты мне ды цябе не любіць!
Толькі выйду я з роднае хаты,
А пшаніца, як мора, шуміць.
Беларусь — і лясы, і азёры,
І палі, і нябёсаў блакіт.
Беларусь — ты і шчасце і гора
Змагаюў векапачыны твай.
Твае вочы — азёры і рэкі,
Твае вусны — гаворлівы люд.
Беларусь — гэта крыўды і здзекі
З мовы той, на якой гавару.
Беларусь не пакіну ніколі,
У чужых шчасце мне не шукаць,
Бо няма нам найлепшае долі,
Як матулю сваю шанаваць...

ХТО ТАКІЯ

БЕЛАРУСКАМОЎНЫЯ

КАТОЛІКІ?

Беларускамоўныя католікі гэта людзі каталіцкага веравызнання (ці іх патомкі), асноўная ці адзіная мова якіх — беларуская. Іх этнічная (этнанацыянальная) самасвядомасць характарызуецца пэўнай спецыфікай: частка іх розна ўсведамляе сябе беларусамі, другая частка — палякамі, пераўзнана невялікай іх колькасці характэрна пераходная літоўска-беларуская ці літоўска-польская самасвядомасць, нарэшце, вялікай іх частцы характэрна пераходная самасвядомасць беларуска-польская і польска-беларуская.

Фармаванне этна-культурнай групы беларускамоўных католікаў складаеся з Хрысціянства лаўночна-заходняй Беларусі ішла не толькі з боку Кіева ці Візантыі, але і з захаду. Хрысціянская царква раздзялялася на праваслаўную і каталіцкую ў XI ст. Пасля гэтага яшчэ доўгі час народ не ўсведамляў вялікай розніцы паміж праваслаўнем і каталіцтвам і пераход з праваслаўня ў католікі ці з католікаў у праваслаўне не лічыўся нечым незвычайным. Актыўная католікаў у раннія часы хрысціянства на Беларусі заключалася ў першую чаргу ў будаўніцтва храмаў у тых населеных пунктах, дзе не было храмаў праваслаўных. У такіх паселішчах з цягам часу замацоўвалася каталіцкая рэлігія. На беларускую мову перайшла частка католікаў-літоўцаў Віленшчыны і некаторых іншых вобласцяў. Іх патомкі, такім чынам, становіліся беларускамоўнымі католікамі. Аб літоўскім паходжанні з часам забывалася. У розныя часы на Беларусь перасяляліся паліякі з Польшчы. Значная частка іх патомкаў, трапіўшы ў беларускія асяродкі, стала беларускамоўнай. У канцы XVIII ст. каля 3/4 усяго насельніцтва Беларусаў складалі уніяты. Каб уніяцкая царква была аб'яднаная з праваслаўнай, частка уніятаў перайшла не ў праваслаўе, а ў каталіцтва. Спрыяла гэтаму пераходу тое, што каталіцкая царква была пры-

вілеяваная.

Атаясамліванне прыналежнасці да каталіцкай веры з прыналежнасцю да польскай нацыянальнасці раней за ўсё атрымала пашырэнне на Украіне, асабліва ў Галічыне, паліцы Галічына з XIV, а іншыя ўкраінскія вобласці з XVI ст. непасрэдна ўваходзілі ў склад Польскай Кароны. Беларусі жа да канца XVIII ст. уваходзілі ў склад Вялікага княства Літоўскага, таму тут ідэя атаясамлівання паняцця «католік» і «паліяк» доўга не набывала вялікага пашырэння. Інтэнсіўны і найчасцей прымушаны пераход беларусаў з праваслаўя ў каталіцызм адбываўся ў 20—30-я гады XX ст., калі Заходняя Беларусь уваходзіла ў склад Польшчы.

У часы царскай Расіі ў Беларусі і на Украіне прапагандавалася ідэя, што праваслаўная рэлігія — гэта руская вера, а праваслаўнае насельніцтва гэтых вобласцяў — рускія, у той жа час рэлігія каталіцкая — гэта вера польская, а мясцовыя католікі — паліякі. Імкненне русіфікаваць праваслаўных беларусаў і ўкраінцаў, такім чынам, спрыяла пашырэнню польскай самасвядомасці сярод беларусаў і ўкраінскамоўных католікаў.

У пасляваенны час існавалі фактары, якія спрыялі замацаванню польскай самасвядомасці сярод пэўнай часткі беларускамоўных католікаў. Да такіх фактараў, у прыватнасці, адносіцца «слаўная» ідэя зліцця нацый. Які яна ўздзейнічала на этнічную самасвядомасць, можна меркаваць па наступным выказванні беларуска-католіка, запісаным у час дыялекталагічнай экспедыцыі: «Я католік, гавару па-просту; па-просту — гэта тое, што па-беларуску. А пішу я паліякам. Чаю паліякам! А кім мне пісаць? Беларусам! Я пісаўся б Беларусам, але беларуская нацыя зараз дэкаляе последние дні. Тэраз усе нацыі зліваюцца. Не ўсе, праўда. Паліякі не сальюцца. А беларускага языка нідзе, у сельсавеце, і там няма. Мадаж не хоча гаварыць па-беларуску. Нідзе шальдэчкі

па-беларуску. І вот. Беларуская нацыя зліваецца з рускай. Так што нам трэба з рускімі злівацца. А мы, беларусы-католікі, бліжэй да паліякаў, чым да рускіх. Так вот, я — паліяк».

Захавалася гэндэцыя атаясамлівання паняццяў «католік» і «паліяк» у рэлігійнай сферы, паліцы ў большасці католікаў на тэрыторыі Беларусі прапаведзі чытаюцца толькі па-польску. Заўважым, што ў этнічна змешаных рэгіёнах Літвы і Латвіі ў католіках прапаведзі чытаюцца па-літоўску і па-польску або па-літоўску і па-польску. У 20—30-я гады на Інглішчыне ў некаторых католіках прапаведзі чыталіся па-літоўску, па-польску і па-беларуску.

Атаясамліванне паняццяў «католік» і «паліяк» пашырана сярод беларускамоўных католікаў, якім характэрна пераходная самасвядомасць. Як прыклад, прывядзем словы жыхара вёскі Бенякіны Вораўскага раёна Гродзенскай вобласці (1976 г.): «Ну якія мы паліякі, мяне ахрысцілі паліяком, то я і паліяк, а што мяняць».

Частка беларускамоўных католікаў на працягу многіх пакаленняў была цесна звязана з польскай культурай, успрыняла яе, ім характэрна больш або менш выразная польская самасвядомасць.

Неабходна аднак адзначыць, што нярэдка этнічным «паліякі» не з'яўляецца сама назвай беларускамоўных католікаў. Так іх часта называюць у першую чаргу суседзі, праваслаўныя беларусы.

Перапісы насельніцтва даюць супярэчлівыя дадзеныя наконт згаданай этнакультурнай групы. Так, польскі перапіс 1931 г. на тэрыторыі Польшчы адзначыў 77,8 тыс. беларусаў каталіцкага веравызнання. Гэта пераважна Заходняя Беларусь і сумежныя вобласці. У 1987 г. на гэтай жа тэрыторыі зарэгістравана каля 800 тыс. беларусаў-католікаў. Розныя лічбы да 1897 і 1931 гадоў з'яўляюцца вынікам прымянення розных крытэрыяў пры правядзенні пера-

пісу, а не моўна-этнічных змен. Таму карыстацца дадзенымі перапісаў можна толькі ўлічваючы іх спецыфіку. Для нас уяўляючы асаблівую цікавасць перапісы 1857 і 1897 гадоў. Перапіс 1897 г. дае малюнак размяшчэння беларускамоўнага каталіцкага насельніцтва (беларусаў-католікаў) па губернях і паветах. Паводле перапісу 1857 г. (матэрыялы апублікаваны М. Лябедкінам) можна ў агульных рысах устанавіць характар нацыянальнай арыентацыі беларусаў-католікаў веравызнання. Іншыя перапісы падобных звестак не даюць.

Перапіс 1897 г. ўлічваў моўную прыналежнасць і веравызнанне жыхароў Расійскай імперыі. Паводле гэтага перапісу беларусаў-католікаў налічвалася каля 1050 тыс. чалавек. Па губернях і паветах яны размяркоўваліся наступным чынам.

Віленская губерня — 522,1 тыс., у тым ліку па паветах: Ашмянскі 118,3 тыс., Лідскі 100,9 тыс., Віленскі 87 тыс., Сяняцкі 65,8 тыс., Дзісенскі 60,4 тыс., Вілейскі 60,3 тыс., Гроцкі 29,4 тыс. Сярод асоб, запісаных у 1897 г. ў Віленскай губерні беларусамі-католікамі, частка гаварыла на мовах беларускай і літоўскай.

Гродзенская губерня — 213,6 тыс., у тым ліку па паветах: Сакольскі 75 тыс., Гродзенскі 41,3 тыс., Ваўкавыскі 40,1 тыс., Беластоцкі 26,6 тыс., Слонімаўскі 19,4 тыс., Пружанскі 8,7 тыс., астатнія паветы (Бельскі, Брацкі, Кобрынскі) 2,5 тыс.

Мінская губерня — 148,2 тыс., у тым ліку па паветах: Мінскі 46,4 тыс., Навагрудскі 22,4 тыс., Барысаўскі 21,6 тыс., Слуцкі 20,2 тыс., Ігуменскі 17,6 тыс., астатнія паветы (Бабынскі, Мазырскі, Рэчыцкі, Пінскі) 20,1 тыс.

Віцебская губерня — 83 тыс., у тым ліку па паветах: Дрысенскі 23,9 тыс., Дзвінскі 20,1 тыс., Люцынскі 12 тыс., Полацкі 10,5 тыс., Лепельскі 7,1 тыс., астатнія паветы (Ражыцкі, Віцебскі, Себежскі, Веліжскі, Невельскі, Гарадоцкі)

Ліст з України

кі) 9,1 тис.

Ковенская губерния — 32,4 тис., у тым ліку Нова-Александрыйскі павет 32,1 тис.

Магілёўская губерния — 27,3 тис., у тым ліку па паветах: Рагачоўскі 5,3 тис., Аршанскі 4,8 тис., Магілёўскі 4,7 тис., Сенненскі 4,4 тис., Горацкі 3,2 тис., астатнія паветы (Чавускі, Быхаўскі, Чэрыкаўскі, Гомельскі, Мсціслаўскі, Клімавіцкі) 4,9 тис.

Сувальская губерния — 14,7 тис., у тым ліку ў Аўгустойскім павеце 14,5 тис. Курляндская губерния — 8,6 тис., у тым ліку ў Лукскаўскім павеце 8,5 тис.

Перапіс 1857 г. (перапісам яго можна назваць умоўна) праводзілі свяшчэннікі ў сваіх парафіях. Таму ў ім больш аб'ектыўна ў параўнанні з іншымі перапісамі адлюстравана этнічная арыентацыя беларусаў-католікаў. Перапіс мае недахопы. У прыватнасці, запісалі літоўцамі не толькі літоўцаў, але і значную частку беларусаў, да палкаў аднеслі не толькі польскамоўнае насельніцтва, але і частку беларусаў-католікаў. Таму пры падліках мы ўлічвалі этнаграфічныя апісанні і дадзеныя іншых перапісаў. Такім чынам, паводле перапісу 1857 г. з улікам дадатковых дадзеных у губернях Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай і Магілёўскай налічвалася прыблізна 600 тис. беларусаў-католікаў. З іх каля 200 тис., г. зн. адна трэць, запісана палкамі, астатнія — беларусамі, літоўцамі, крывічамі. З гэтага мы робім высавод, што ў сярэдзіне XIX ст. прыкладна дзве трэці беларускамоўнага каталіцкага насельніцтва прытрымлівалася беларускай этнічнай арыентацыі (самасвядомасці), а адна трэць — арыентацыі польскай.

Такім чынам, беларускамоўныя католікі ўваляюць этна-культурную групу, якая складалася гістарычна. Група гэта характарызуецца шэрагам спецыфічных асаблівасцяў. Як і ўсякая іншая падобная адзінка, у культурным будаўніцтве яна патрабуе да сябе пэўнай увагі, уліку яе асаблівасцяў. Задача ТБМ — садзейнічаць усведамленню беларускамоўнымі католікамі сваёй прыналежнасці да беларускай нацыі, свайго месца і ролі ў захаванні і развіцці беларускай мовы.

Хедар КЛІМЧУК

Матэрыялы, надасланыя Вамі, дужа цікавыя, асабліва нарыс М. Ермаловіча, які (на маю чыста дылетанцкую думку) «капее» досыць глыбока і ў цалкам вызначаным напрамку.

Чытаючы яго, прыгадала я сваё першае асабістае знаёмства з беларусамі. Было гэта ў Ленінградзе, куды мяне разам з некалькімі студэнтамі паслалі на архіўную ці то музейную практыку. Аднойчы блукалі мы па той Паўночнай Пальміры і прыбылі да музея Народу СССР. Хадзілі па залах і абураліся, што Украіна там паказана бедна, што так украінская зала створана толькі для таго, каб наведнікі пераканаліся, якое шчасце для таго няўдзячнага народу, што ён у рэшце рэшт пачаў развіццё пад «дабратворным уплывам».

Заішлі ў беларускую залу. Я і кажу: «Божа мой! Дык тут яшчэ большага бядогата! Бедная Беларусь! Нам яшчэ пашэнціла...»

І ў той жа момант як накінуліся на мяне якіясь хлопцы, што былі ў зале, як пачалі мяне ўшчуваць! «Беларусь бедная! Беларусь убогая! А што вы ведаеце пра Беларусь, апрача Канстанціна Заслонава і Хатыні? Вы ж мяшчане, цемра!...» і г. д.

Было мне там і ў боршч і ў кашу, бо хлопцы (гэта былі беларускія студэнты-мастакі) не давалі мне слоўца прамовіць для якіх-небудзь апраўданняў. Урэшце да мяне вярнулася мова, і я, набраўшы поўныя грудзі паветра, выгукнула на ўсю залу, што, акрамя Хатыні і Заслонава, я яшчэ ведаю Купалу, Коласа, Барадуліна, Броўку, Танка, Куляшова, Еўдакію Лось, Скарыну, Рагалоюда, Рагнеду, Усяслава, які «воукам рыскаў», і... Максіма Багдановіча!

Не ведаю, ці зрабіла на іх уражанне мая «глыбокая эрудыцыя», але напэ-

Летась я атрымаў ліст з Украіны. Пісала мне Магілёўская Галіна Анатолеўна, настаўніца. Яна прасіла ў мяне матэрыялаў пра нашу князёўну Рагнеду, пра Полацкае княства. Яе зацікавіў гэты час, і яна піша пазму...

Я паслаў ёй некалькі нумароў «Маладосці» з гістарычным нарысам М. Ермаловіча і нумар з п'есай І. Чыгырынава пра Рагнеду.

Праз нейкі час я атрымаў новы ліст, які здаўся мне цікавым — не толькі для мяне, і я падымаў, што сёе-тое з гэтага ліста вартна надрукаваць, на што і атрымаў згоду аўтара.

УЛ. ДАМАШЭВІЧ

мін пра Багдановіча іх літаральна «зваліў з ног», і яны паверылі, што дзяўчына, якая ведае Багдановіча, не можа кепска ставіцца да Беларусаў...

Дык вось, чытала я Ермаловіча, і ўвесь час у вушах маіх стаяла тое дакорлівае ленінградскае: «А што Вы ведаеце пра Беларусь, апрач Заслонава ды Хатыні?»

Ды хіба толькі пра Беларусь?

Так што дзякую Вам, хлопцы...

Вы пытаецеся, ці няма ў мяне беларускае крыві. Не. Я ўкраінка з дамешкам крыві польскай. Прынамней, бабуля мая лічыла сябе чыстакроўнаю полькаю — і капі ўваходзіла ў «пастую», то ляжала выключна па-польску.

Дзедусь быў украінскім інтэлігентам асветніцкага гарту. Ведаў ці не ўсе славянскія мовы, а апрач іх — літоўскую, румынскую, французскую. Ад яго я колісь пачула пра «птушку», што абудзіла «цішыню», ды пра журавоў, што «роўнянкім шнурочкам кмнуцца над лясочкам», і насілася з тымі «птуш-

камі», даводзячы ўсім, што беларуская мова сама прыгожая, і я, як вырасту, то паеду ў Беларусь і буду размаўляць выключна па-беларуску.

«Птушкі» засталіся для мяне назаўжды ўвасабленнем чагось лагоднага і па-дзіцячы чыстага. Мабыць таму, што пасля маленства я ніколі больш не чула беларускае мовы — і не бачыла.

А неяк, ужо як я была студэнткаю, у нейкім з адзскіх магазінаў натрапіла на кучку людзей, якія размаўлялі нежак дзіўнавата... Не магу перадаць тае адчуванне. Хіба вось як стаіш па грудзі ў рацэ, а вадзічка—такая мяккая, летняя—плыве паўз цябе і абдымае цябе лёгенька — лёгка... І было ў той моме штосці надта даўняе, і штосці надта мае, асабістае. Я спыраша не разабралася, што гэта за мова, а тады ледзь не прыкметна: «Беларуская!!!» — і доўга хадзіла позіркам за тымі людзьмі, слухаючы, як яны гавораць. Мабыць, яны падумалі, што я агент мясцовага «абверу»...

Адкуль прамым ходам падалася я да кнігарні «Дружба», дзе знайшла вершы Еўд. Лось і П. Броўкі па-беларуску і ўзялася чытаць. Чыталася неяк так, нібы я даўным-даўно ведала гэтую мову, а цяпер толькі ўспамінаю некаторыя словы.

З таго часу, бываючы ў цэнтрах цывілізацыі, я заўсёды імкнусь знайсці хоць нешта, напісанае па-беларуску. Шкаляры маю (выкладаю я рускую мову ў сярэдняй школе) з захапленнем дэкламуюць: «... калыску маладзік да поўначы на вострых рожах калыхаў». Або: «Агнявыя валаконцы ткуцца ў шок чырвоны» і носяцца з тымі «вострымі рожкамі» і з тым нескладовым, кароткім «ў» так, як я колісь са сваімі «птуш-камі».

Г. МАГІЛЬНІЦКАЯ.

ДЗІЎНАЕ СЛОВА

«ДЗІВА»

«...мова насычана перажываннямі
мінлых пакаленняў і захоўвае іх жы-
вое дыханне»

Вільгельм фон Гумбольдт

Не кожнаму слову наканавана доўгае жыццё. Гаймы слоў назаўсёды адыходзяць у нябыт разам з аджываннем абазначаных ім рэалій. Гэта датычыць перадусім слоў, што пазначаюць прадметы ці з'явы матэрыяльнай культуры. Але ёсць іныя словы, якія трывала замацоўваюцца ў мове і пераходзяць у спадчыну ўсё новым і новым пакаленням. Гэта словы, што пазначаюць найбольш значныя для чалавека правы жыцця, асабліваці яго ўласнага самаадчування ў свеце, гэта словы, што надаюць быццю яго адмысловае чалавечае вымярэнне. Сістэмнасць іх, гэта значыць, укаранёнасць у гісторыка-культурныя кантэксты і нацыянальныя «вобразы свету», абцяжарвае часам асэнсаванне іх паходжання і функцыянавання ў мове. Таму, каб зрабіць гэтыя словы спраўдзі «сваімі», прыходзіцца часта не толькі ўзнаўляць іх лінгвістычную гісторыю, але і рэканструюваць тую гісторыка-культурную сітуацыю, у якіх словы ўзніклі, існавалі і працягваюць існаваць. Метафарычна гэткую дзейнасць можна было б назваць «духоўным уваскрэшэннем продкаў», вяртаннем дара Слова тым, хто нам падарыў Жыццё. Даючы Слова продкам, мы вяртаем сабе іх Досвед свету.

Разгледзім, напрыклад, сямейства слоў, што ў беларускай мове здаецца каранем *дзіў*. Яно ў нашай мове даволі багатае: *дзіва*, *дзівавацца*, *дзівак*, *дзівачка*, *дзівакаваты*, *дзівацік*, *дзівацтва*, *дзівачлівы*, *дзівачыць*, *дзівацца*, *дзівіць*, *дзівоснасць*, *дзівосны*, *дзівота*, *дзіўленне*, *дзіўляць* і іншыя. Паводле «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы», спектр іх значэнняў мае адценні ад лёгка іранічнага да яўна ўзнёслага, асноўныя з іх: «чешта незвычайнае», «тое, што выклікае здзіўленне», «чудоўнае», «фантастычнае», «незвычайнае па характэве, прыгажосці», «выдатнае», «вельмі добрае» і г. д.

Праславянская старажытнасць гэтых слоў гарантуеца ішаславянскім паралелямі, напрыклад: рус. *диво*, укр. *диво*, польск. *dziwo*, серб.-хавр. *диво*, ст.-слав. *ДИВО*. Але ёсць усе падставы аднесці ўзнікненне, прынамсі, ядра гэтага комплексу да часоў яшчэ больш ранніх адпаведных іпатаўтычнай індаеўрапейскай аднасці. За гэта можна сведчыць, у прыватнасці, санскрыцкае слова *divū* з асноўнымі значэннямі «нябесны», «чудоўны», «дзіўны», «адмысловы» і інш. Глядаючы, у якое ўваходзіць гэтае слова (*divū* «боскасць»; *div* «неба», «дзень», «выпраменьванне», «ззяненне»; *devā* «нябесны», «боскі», «богі»; *divā* «боскі», «бства», «боскасць», «святасць» і інш.), непарэдна адсылае нас да індаеўрапейскага слова для абазначэння «яснага неба» і «бства яснага неба» — **deiwos*, добра засведчанага ў гістарычных мовах. Існавала яго ў і праславянскай мове, прынамсі, яно без цяжкасці ў ёй рэканструюецца на падставе наступных фактаў: рус. *дивий мёд* — божий мёд, серб.-хавр. *дьявль пас-лш*, *diva* *инш*, што значыць «воўк» (літаральна: «божы», «дзікі», «вольны», «непрыручаны» сабака).

Тым не менш, не выключана, што і гэтыя значэнні з'яўляюцца ў поўным сэнсе другаснымі. Яны развіліся на падставе першасных значэнняў, звязаных са спецыфічна архайчным структураваннем усяго бачнага космасу ў адпаведнасці

з прастай апазіцыяй «свой» — «не-свой». Увесь свет, такім чынам, уяўляўся падзеленым на «свой», «блізкі», «людзкі», «бяспечны» (а гэта перадусім тэрыторыя, занятая родам або племенем) і нейкі «іны», патэнцыйна «небяспечны», населены рознымі міфічнымі істотамі і сам часта падзелены на «ніжні» ды «верхні». Усё, што ішло з гэтага «другога» свету, патрабавала пільнай увагі і ацэнкі, як мінімум, па трохзначнай шкале: «шкоднае», «карыснае» і «нейтральнае» (у сэнсе альбо «ні тое, ні другое», альбо патэнцыйна «і тое, і другое»). У залежнасці ад папярэдняй ацэнкі рэакцыя можа быць абарончаю (першы выпадак), насіярожанаю (трэці выпадак), альбо спецыфічна рэакцыйнай (другі выпадак), якая звычайна спыхадуецца значным расслабленнем усяго цела. Гэта, так бы мовіць, рэакцыя «здзіўлення», якая азначае поўны давер незнаёму новаму, адноснаму свабоду што да прадмету свайго зацікаўлення. Згадайма прыкметы такой рэакцыі, зафіксаваныя самою моваю: «шырока расплюшчыць вочы», «разявіць рот» і падобнае. Спраўды, здзіўлены чалавек выглядае даволі бездапаможным, а мы ў такой сітуацыі гаворым: *дзівак-чалавек*.

У выніку розных прычын за словамі, што пазначаюць элементы «ішняга» свету, могуць замацоўвацца розныя адценні значэнняў ад станючых да адмоўных. Параўнайма, напрыклад: *чуд*, *чудоўны*, *кудасць* «рабіць чуды», але *чужы*, а таксама літ. *kuodis* «сноп» пры беларускіх (славянскіх) назвах апошняга нязжата та снапа — «бардаў» — Вялес, Жыццё, Жытніцы зед; новы, але і наў «населены свету мёртвых»; *дзіўны*, і-е. **deiwos* «бог», але і балг. укр. *див* «злы дух», польск. *dziw* тое самае і г. д. (апошні значэнні маглі развіцца пад уплывам іранскіх моў і замацавацца пасля хрысціянізацыі; для параўнання: ст.-іран. *daeua* «дэман», «злы дух»).

Цікава адзначыць, што менавіта спатканні са «станючым невідомым», а перадусім гэта, бясспрэчна, надыходы новага дна, які разганяе цемру начы і развешвае начныя страхі, спазіранне яснага неба, якое не пагражае ні навальніцаю, ні залеваю, набывалі сакральнае значэнне, а моманты гэтых спатканняў становіліся

сакральна адзначанымі — святамі. А сутнасць свята ў тым і заключаецца, што яму аддаюцца цалкам, з поўным даверам, будучы абсалютна свабодным ад любых матэрыяльных зацікаўленняў і перасцярог. Удзельнікі свята — гэта ў поўным сэнсе слова *дзівачы*, якія непасрэдна і без боязі спазіраюць бства, а душы іх накіраваныя на ўзвышанне. У старажытнай Эладзе існаваў спецыяльны тэрмін — *theōrōs* (літаральна: «той, хто спазірае боскае альбо бога») — для абазначэння ўдзельніка грамадскіх святочных відовішчаў (*theā*), якому накіроўвалі на іх полісы і адзінай сакральнай функцыяй якога было адно спазіранне. Самыя святочныя відовішчы адбываліся ў спецыяльных месцах, якія называліся *theatron* («відовішча», «месца для відовішча»). (Дарэчы, у славацкай мове знаходзім дакладны адпаведнік: *divadlo* «тэатр»). Пазней «тэорыйя» грэкі пачалі называць спазіранне Космасу і, наогул, даследаванне, якое цалкам захопляеца сваім прадметам і дэталізае самую прадмету адкрываць свае таямніцы. З уседадлення гэтага пачынаецца самаасэнсаванне еўрапейскай філасофіі. Згадайма Платона: «...якіраз філосафу ўласціва перажываць... здзіўленне. Яно і ёсць пачаткам філасофіі...». А яшчэ пазней амаль тое самае пацвердзіў Гегель: «Тэарэтычнае стаўленне да прадмету пачынаецца з вызвалення ад усялякае карыслівасці». І ці не дзіва, што сёння гэтая філасофская самарэфлексія ў сваім справядным здзіўленні спынілася перад феноменам мовы — «домам быцця» (М. Хайдгегер) у яго адмысловым чалавечым вымярэнні!

Мы паспрабавалі ўзняць некаторыя з гістарычных сувязяў нашых старадаўніх слоў і ўбачылі, што гісторыя нават аднаго слова можа быць не менш глыбокай ды змястоўнай, чым гісторыя цэлых грамадстваў. Слова заўсёды гатова раскрыць свае таямніцы, трэба толькі не разлучацца здзіўляцца і распытваць яго, памятаючы, што «тэарэтычнае стаўленне» да Слова павінна перадусім быць уважлівым, а значыць, неразбуральным.

Сяргей САНЬКО.
г. Мінск.

Дзядзька КАРУСЬ

Закладайма беларускія школы!

П. Станіч

Беларуская мова ў казённай школе

— Чаму вы, беларусы, так скоро адракаецеся ад свайго народу?—пытаў у мяне калісь-та мой стары вучыцель. Я ня ведаў, што казаць на гэта. Толькі я стаў думаць, — і праўда, мы цураемся свайго роднага народу.

Цяпер я ўспомніў нашу гутарку з мам старым вучцелем. Кажу «цяпер», бо цяпер, як беларусам далі права гаварыць і пісаць на сваёй мове і як павінае першае беларускае слова, багата знайшлося праціўнікаў беларускае мовы. Адны кажуць: «Нашто беларуская мова? Нашто падымцаць яе з магілья»

Другія гавораць, што мова беларуская брыдка мова... І многа чаго гавораць праціўнікі беларускае мовы. Адкуль ж гэтакія напады на беларускую мову? Чаму беларуская мова «мёртвае» мова? Чаму рэжа яна вушы нават таму ж самаму беларусу, каторы выйшаў з простага народу, інтэлігенту-беларусу? Каб адказаць на ўсё гэта, трэ быць знаёмым з гісторыяю нашага краю, з характарам унутранай расейскай казённай палітыкі. Аб гэтым гаварыць пакуль што не пазваляе многа прычынаў. Скажу толькі, як выковываецца беларус-інтэлігент, каторы потым цураецца свайго ўсяго роднага.

Маленькі хлопчык-беларус вучыцца ў школе. Цэлых пяць аб і шэсць гадоў ходзіць ён у школу. Ці чужы ён там сваё роднае слова? Не. Ён чужы адной толькі насмешку над сваёю моваю; а забудзецца часта, вераецца ў яго сваё роднае слова, тое слова, каторым прывык ён ад пелёнак гаварыць з таткам і маткаю, — вучыцель, а за ім і ўсе вучні падымцаюць яго на сьмех.

А другі вучыцель яшчэ перадажніц, перакрываючы яго. Бедны хлопчык спачатку нават ня ведае, што ён злога

зрабіў, што і крываць яго, і сьмяюцца за яго.

І толькі потым ён, як пасьмяюцца за яго разоў дзесяць, расшалопае прычыну сьмеху. Той, хто вучыў і гадаваў беларускіх дзяцей гэтак, то мусіць зразумець, што сьмех вучыцеля ў такіх прыпадках падтрымаюць толькі старшыя вучні, тагды як маленькія ня бачаць у гэтым нічога сьмешнага і маўчаць. Чаму?

А таму, што старшыя самі прайшлі гэтую дарожку. Такім спосабам засяваецца нанавісьць у душу будучага інтэлігента-беларуса к роднай мове, звычайно, парадкам. З народнае школы беларус ідзе далей. Скажам, наступіў у сямінарыю. А там усё прынароўлена дзеля таго, каб ня толькі забіць уканец у беларуса ўсё тое беларускае, што яшчэ асталося ў душы яго, але каб яго зрабіць пакорную авечку, забіць мазгі, адным словам, выпусьціць у сьвет балванчыка. І пасьля сямінарскае адукацыі беларус часам скажа нямосьця гдзе-небудзь у кумпаніі беларускае слова — яму ўжо брыдка. Твар з сорама чырванее да самых вушэй.

Не, галубчкі! Не беларуская мова рэжа вам вушы, скрабце душу, а рэжучы вам вушы і скрабучы вашу душу тыя далёкія ўспамінаныя сьмеху над вамі, каторым сустрачалі вашае слова ў школе. Ва ўсе часы вашага вучэння выстаўлялі на сьмех беларускую мову, тапталі ў балота ўсё ваша роднае. Не сваімі вачамі глядзіце вы на беларуса, не сваімі вушамі прыслушваецеся вы да яго мовы. От чаму беларуская мова здаецца вам нехараўнаю.

Што раз памёрла, тое больш ня жыве. А што жыве, тое не памёрла. Не называйце ж беларускае мовы «мёртваю моваю».

Як беларуса ні гналі, як яго ні душылі, як ні тапталі яго ў балота, усё ж такі ён захавав сваю мову. І вы адбіраеце права ў беларуса чытаць кніжкі ў гэту на роднай мове. І гэтае права адбіраюць тыя, хто быццам стаіць за свабоду народу!..

Быў час, калі з гэтакім прызывам ня трэ было зварочвацца да беларускага народу, быў некалі час, калі ўвесь вольны і незалежны беларускі народ вучыў сваіх дзяцей працаваць для сваё Бацькаўшчыны ў сваёй беларускай школе і ўсялякую намову да чужоа школы лічыў бы сабе за зьнявагу.

Але прыйшлі хмарныя, чорныя дні для нашае Бацькаўшчыны. Чужнікі пачалі працягваць на нашу свабоду свае прагавітыя рукі. Пачаўся чужы ўплыў. Свабода і роўнасць пачалі гінуць у Беларускім Народзе; сталі вытварацца паны. Паны пачалі здраджаць свой народ, прадаваць інтарэсы свайго краю чужніком і самі ўбірацца ў чужую скуру. І гора настала ў Беларусі; ад зьдэка і ўціску чужнікоў і прадажных панюў застанала ўся зямля. З дужога і багатага беларускі народ за якіх час стаўся галечая і панскім слугою-прыгоннікам. Каб-жа зусім не баяцца беларускага народу, паны паставілі выраць за грудзюй народу жаданьне вярнуць сваю даўнейшую свабоду і долю. З гэтай мэтай чужнікі забаранілі закладаць нашыя школы і прымушлі беларускіх дзяцей вучыцца ў іхніх школах, ды ўсюды — у школах і вонках — умаўляць народу, што ён, як і ўсё яго роднае — благое, а іх панскае добрае і дарагое.

Паны-чужнікі дабіліся свайго: пагалелі і пакрыўджаны да астатку беларускі народ памалу стаў думаць, што й запраўды паны штосьці надзвычайнае, а ён, народ, нічога ня варты і ўсё яго скарыбы і багаціцц, і найдаражэйшы яго скарыб, найвялікшае яго багаціцц і характаво — яго родная мова — мала вартая, а лепшая і харазійшая мова чужапанская расейская ці польская. Сталася найгоршае: ужо ня толькі цёмны народ пад прынукаю працаваў на чужнікоў-панюў, але і пакончыўшы чужыя школы адукаваныя сыны народу цураліся сваіх бацькоў, свайго народу ды самахоць працавалі на чужнікоў. Здавалася, усё ўжо згінула.

Але гэта толькі здавалася. Сьвятло праўды не магчыма ўвесь час ухаваць ад людзей, і беларускае сьвятло праўды не магло быць назаўсёды схаванае. Спачатку жменька людзей, а потым што раз бо-

лей і болей даведваліся, дзе праўда, пазнавалі сваю сьвятую праўду і браліся шыра працаваць дзеля адраджэньня свайго народу, дзеля здабыцця яму волі, праваю і шчасця. Цяпер ужо ёсьць нафта шмат людзей, якія аддаюць усе свае сілы дзеля адраджэньня беларускага народу і з кожнаю часіною лік гэтакіх людзей болей. Цяпер ужо беларускі народ, напруціўшыся, можа здабыць сабе зямлю, палепшыць сваё жыццё, і можа скінучь так сама і духоўную няволю, якая прымушае яго лічыць сябе і ўсё сваё нічога ня вартым. А каб гэта ўсё сталася, трэба закладаць беларускія школы. Беларускія школы ўзгадуваю нам людзей, што ня будучы цурацца, а любячы сваіх бацькоў і свой народ. Беларускія школы ўзгадуваю людзей, што змогуць здабыць і абараніць беларускаму народу яго свабоду, правы і шчасце.

Дык закладайма беларускія школы!

(Беларускі календар на 1922 год. Вільня, 1921, с. 33—34)

(П. Станіч — псеўданім Пётры Станкевіча)

З паштовае скрынкі «Нашай Нівы»

Капыль Мінск. губ. Цішку Гартнаму: Вы пішце: «Як маланка пасрэды ночы цёмнай заблішчала дзеля мужыка «Наша Ніва». Як сонца сабірае плянэты і камэты, сабрала яна працоўнікоў і свеціцца-міргала на ўсю Беларусь адна сваім сьветам... Мы, цёмныя і забітыя мужыкі, паддаержымо вас, паслухаемо вашых праўдзівых слоў...»

На гэта мы адкажэм: «Бісмарк скажаў, што газэты — гэта сёмай вялікая дзяржава, а па нашаму — газэта павіна папшчаць сьвет на людзей, каб прабудзіць у іх усе пацучыц чалавеча і грамадзяніна; кожны чалавек мае ў сэрцы як-бы люстэра, і вось, калі сьвет газэты якрэз змож трапіць у гэтае люстэра і адбіцца назад у «Нашу Ніву», тагды і наша газэта мацней засьвеціцца. Нехай жэ будзе больш такіх люстэраў!

(Наша Ніва, Вільня, 22 студзеня 1909 г., № 2)
Старонку падрыхтаваў
Зміцер Самыко.

(Наша Ніва, Вільня, 22 снежня 1906 г., № 7)

(Дзядзька Карусь — псеўданім К. Міцкевіча (Якуба Коласа))

РЭСПУБЛІКАНСКАЯ РАДА ТБМ ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

1. Белакоз Алякс Мікалаевіч, Мастоўскі раён
2. Брыль Іван Антонавіч, г. Мінск.
3. Бураўкін Генадзь Мікалаевіч, г. Мінск
4. Бутэвіч Анатоль Іванавіч, г. Мінск
5. Вайтовіч Яўген Канстанцінавіч, г. Мінск
6. Васіленак Мікалай Іванавіч, г. Мінск
7. Васьковіч Уладзімір Кузьміч, г. Мінск
8. Вітушка Сяргей Уладзіміравіч, г. Мінск
9. Вячорка Валянцін Рыгоравіч, г. Мінск
10. Гайдук Мікола Раманавіч, г. Беласток
11. Гарэцкі Радзім Гаўрылавіч, г. Мінск
12. Гілевіч Ніл Сымонавіч, г. Мінск
13. Грыцкевіч Анатоль Пятровіч, г. Мінск
14. Дамашэвіч Уладзімір Максімавіч, г. Мінск
15. Дзямчук Міхась Іванавіч, г. Мінск
16. Законнікаў Сяргей Іванавіч, г. Мінск
17. Калеснік Уладзімір Андрэевіч, г. Брэст
18. Каўка Аляксей Канстанцінавіч, г. Масква
19. Клышка Анатоль Канстанцінавіч, г. Мінск
20. Клімуцц Яраслаў Іванавіч, г. Могілёў
21. Краўчанка Пётр Кузьміч, г. Мінск
22. Кузьміч Волга Аляксандраўна, г. Мінск
23. Куліцкі Алег Мечыслававіч, г. Мінск
24. Кулава Мікола Мікалаевіч, г. Мінск
25. Лойка Алег Антонавіч, г. Мінск
26. Лыч Леанід Міхайлавіч, г. Мінск
27. Ляшковіч Вячаслаў Антонавіч, г. Маладэчна
28. Мальдзіс Адам Іосіфавіч, г. Мінск
29. Маслюк Валеры Васілевіч, г. Мінск
30. Міхноўскі Мікола Уладзіміравіч, г. Мінск
31. Навумчык Антон Іосіфавіч, г. Віцебск
32. Нерад Ніна Сільвестраўна, г. Мінск
33. Нічыпаровіч Станіслаў Антонавіч, г. Мінск
34. Падлужны Аляксандр Іосіфавіч, г. Мінск
35. Паўлаў Міхась Уладзіміравіч, г. Віцебск
36. Плыгаўка Лілія Леанідаўна, г. Баранавічы
37. Прашковіч Лідзія Іванаўна, г. Мазыр
38. Прыма Галіна Сяргееўна, г. Мінск
39. Пятрэнка Мікалай Макаравіч, г. Полацк
40. Раманцавіч Валянцін Карлаўна, г. Мінск
41. Садоўскі Пётра Вінцэнтавіч, г. Мінск
42. Санько Зміцер Фёдаравіч, г. Мінск
43. Саўчык Аляксей Сымонавіч, г. Гродна
44. Сачанка Барыс Іванавіч, г. Мінск
45. Содаль Уладзімір Ілліч, г. Мінск
46. Тарасюк Любоў Канстанцінаўна, г. Мінск
47. Тумаш Генадзь Змітравіч, г. Мінск
48. Тычка Галіна Казіміраўна, г. Мінск
49. Фядосік Анатоль Сымонавіч, г. Мінск
50. Хадоркін Міхал Фёдаравіч, г. Гомель
51. Хілько Мікалай Іванавіч, г. Слуцк
52. Цумараў Яўген Аляксандравіч, г. Мінск
53. Цыхун Генадзь Апанасавіч, г. Мінск
54. Шаранговіч Васіль Пятровіч, г. Мінск
55. Штайнер Іван Фёдаравіч, г. Гомель
56. Шушкевіч Уладзімір Канстанцінавіч, г. Лепель
57. Шыдлоўскі Адам Вікенцевіч, г. Мінск

58. Янкоўскі Фёдар Міхайлавіч, г. Мінск

САКРАТАРЫЯТ РАДЫ ТБМ

Гілевіч Н. С. — старшыня Рады
Падлужны А. І. — намеснік старшын
Садоўскі П. В. — намеснік старшын
Цумараў Я. А. — намеснік старшын
Вітушка С. У.
Клышка А. К.
Куліцкі А. М.
Лыч Л. М.
Міхноўскі М. У.
Сачанка Б. І.
Тычка Г. К.
Санько З. Ф.
Тарасюк Л. К.

РЭВІЗІЙНАЯ КАМІСІЯ ТАВАРЫСТВА БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ

Кійка Мікола Уладзіміравіч — Мінск
Сіпакоў Іван Данілавіч — Мінск
Пяткевіч Аляксей Міхайлавіч — Гродна
Юшкевіч Генадзь Уладзіміравіч — Мінск
Акуліч Волга Аляксандраўна — Мінск
Барташ Лявон Рыгоравіч — Мінск
Белы Анатоль Яфімавіч — Мінск
Раманоўскі Анатоль Уладзіміравіч — Мінскі раён
Красней Віктар Пятровіч — Мінск.

КАМІСІІ ТБМ

1. Арганізацыйна-прапагандысцкая (старшыня Яўген Цумараў)
2. Адукацыйная (Пётра Садоўскі)
3. Камісія па выпрацоўцы тэрміналогіі (Уладзімір Арлоў)
4. Камісія па ўдасканаленні правапісу (Генадзь Цыхун)
5. Камісія па культуры мовы (Анатоль Клышка)
6. Камісія па моўных скарбах (Янка Саламевіч)
7. Камісія па зроковым і гукавым афармленні жыццёва-асяроддзя (Мікола Кулава)
8. Камісія па сувязях з суайчыннікамі за межамі рэспублікі і СССР (Барыс Сачанка)
9. Камісія па тэпаніміцы (Леанід Лыч).
10. Выдавецкая камісія (Зміцер Санько).

СУПОЛКІ ТБМ ЗА МЕЖАМІ БССР

Маскоўскае таварыства беларускай культуры імя Францішка Скарыны.
Крымская сябрыня беларусаў імя Максіма Багдановіча.
Беларускае культурнае таварыства ў Хогтла-Ярве (Эстонія).
Ленінградскае таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны.
Беларускае культурнае таварыства «Грунвальд» у Таліне (Эстонія).
Сябрыня «Беларусы Сібіры» ў Нова-Сібірску.
Таварыства беларускай культуры «Сьвітанак» у Рызе (Латвія).
Беларускае культурнае таварыства «Сябрыня» ў Вільні.
Таварыства беларускай мовы ў Лондане (Вялікабрытанія).
Таварыства беларускай мовы імя Максіма Багдановіча ў Запарожжы (Украінская ССР).
Таварыства беларускай мовы ў Беластоку (Польшча).
Таварыства беларускай мовы ў Нью-Йорку (ЗША).

ДЗЯКУЕМ

за ахвяраванні ў карысць ТБМ імя Ф. Скарыны:
— Бюро прапаганды мастацкай літаратуры Саюза пісьмennisкаў БССР 100 руб.
— Уладзіміру Арлоў 50 руб.
— Валянціне Юбко 35 руб.
— Ніне Мацяш 300 руб.
— Інстытуту мовазнаўства АН БССР 500 руб.
— Міністэрству народнай адукацыі БССР 3000 руб.

Наш рахунак — 700510 у Беларускай рэспубліканскай Жылсацбанку.

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

Старшыня — Ніл Гілевіч
Сябры калегіі: Янка Брыль, Уладзімір Дамашэвіч, Алякс Камароўскі, Анатоль Клышка, Ігар Лапцёнак, Генадзь Мацур, Зміцер Санько, Мікола Супрановіч, Алякс Траяноўскі, Генадзь Тумаш, Яўген Цумараў, Генадзь Цыхун.